
TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KATONA CSABA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN



BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMX

TARTALOM

Beköszöntő

RÁCZ GYÖRGY: A Turul megújulása 18 esztendő után 1

1. Értekezések

KÖRMENDI TAMÁS: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban 3

2. Kisebb cikkek

BERTÉNYI IVÁN: Vajay Szabolcs (1921–2010) 25

3. Könyvismertetés

JURAJ ŠEDIVÝ: Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel (ism. KÓTA PÉTER) 27

BERTÉNYI IVÁN–HUDI JÓZSEF–TÖREKY ANDRÁS: Veszprém megye településeinek címerei és zászlai (ism. KURECSKÓ MIHÁLY) 28

FÖLDI VIKTÓRIA: Erdőkövesd arisztokratái. A település és az Orczy család története (ism. KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA) 29

POZSONYI JÓZSEF–ULRICH ATTILA: A jobaházi Döry család története (ism. KATONA CSABA) 30

TURUL

LXXXIII. évfolyam

2010. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest Bécsi kapu tér 2–4.

Olvasószerkesztő: ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, REISZ T. CSABA, ZSOLDOS ATTILA

Nyomdai munkák:

PALATIA Nyomda és Kiadó Kft., Győr

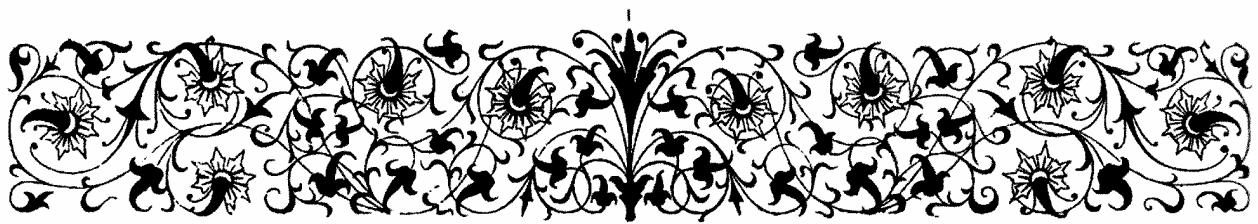
Felelős vezető: RADEK JÓZSEF

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

nka
Nemzeti Kulturális Alap





RÁCZ GYÖRGY A Turul megújulása 18 esztendő után

Folyóiratunk 2010. évi első két száma megcsúszva került ki a nyomdából. A késedelem oka, hogy jelentős változások történtek a Turul életében, és a változások végrehajtása mintegy fél éven át elhúzódott. Mint ismeretes, a Turul 1883-ban mint a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság (MHGT) lapja indult el, majd 1950-ben beszüntette a megjelenését, miután a Társaságot feloszlatták. 1992-ben indult újra, de akkor olyan formában, hogy három kiadója lett a lapnak, a Magyar Országos Levéltár (MOL), a Magyar Történelmi Társulat (MTT) és az időközben újjáalakult MHGT. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium által kibocsátott Okirat szerint az alapító az MHGT (1014. Budapest Úri u. 51–53.), a szerkesztőség a MOL címén (1014. Budapest Bécsi kapu tér 2–4.) működik, a kiadó pedig az MTT (1014. Budapest Úri u. 51–53.). A három fenntartó közül az MHGT a régi lap alapítójaként nemcsak a hagyományokat és a múlt felvállalását képviselte és jelentette, hanem a szerkesztésben is tevőlegesen részt vett (elsősorban Kollega Tarsoly István alelnök és Pandula Attila főtítkár személyében, Nyulásziné Straub Éva és Draskóczy István is alelnök volt egy ideig az MHGT-ban), az MTT a gazdasági adminisztrációért volt felelős, míg a MOL-ra hárult a szerkesztés gyakorlati feladata: a szerkesztőség teljes infrastrukturális ellátása.

A folyóirat finanszírozásának jelentős része a Nemzeti Kulturális Alaphoz (NKA) évente benyújtott pályázatokból származott. A 2010. évi változások kezdete az NKA Levéltári Kollégiumának 2009. december 14-i döntéséhez köthető. Ennek értelmében a lap a kiadásra kért összeg mintegy negyedét kapta csak meg, azzal az indokkal, hogy a támogatás megítélése szigorú pénzügyi szabályokhoz kötött (előállítási költség, remittenda), a folyóirat terjedelméhez és kiviteléhez képest túlságosan nagy összeget pályázott meg. Mint később (az MTT 2010. március 9-i igazgatóválasztmányi ülésén ezt többen elmondták) kiderült, a folyóirat szakmai színvonalával szemben is voltak kifogások. A változtatás igényének indoka már korábban is megfogalmazódott. 1997-ben *Öt esztendő után* címmel a szerkesztőségnek infrastrukturát adó MOL főigazgatója, Gecsényi Lajos értékelte a lap addigi teljesítményét. Számvetése (Turul, 1997. 69.) szerint a folyóirattal szemben támasztott felfokozott várakozás az első években csak részben teljesült. Az okok

között Gecsényi elsősorban a szerzői törzsgárda bővülésének hiányát jelölte meg.

Időközben a lapot 18 éven át nagyon lelkiismeretesen készítő felelős szerkesztő, Nyulásziné Straub Éva hivatali nyugállományba vonulásával a szerkesztés feladatait sem tudta tovább vállalni. A folyóirat három kiadója között 2010 januárjában tárgyalás kezdődött a régi lap megújítása és teljes szerkesztőségi váltás érdekében. Eleinte az álláspontok nagyon távol álltak egymástól, majd sikerült túllépni a nehézségeken és biztosítani a folyóirat további megjelenését. A helyzet tisztázása az MTT 1999-ben elfogadott Alapszabálya alapján történt, amely rögzítette (11.§) hogy

„2. A társulati folyóiratok szerkesztésének elvi kérdéseiben a szerkesztőbizottságok foglalnak állást. A szerkesztőbizottság összetételét a szerkesztőbizottság elnökének javaslatára az igazgatóválasztmány határozza meg.”

„4. A Társulat részt vesz a Turul kiadásában. A folyóiratot három kiadója: a Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Heraldikai és Genealógiai Társaság megállapodásában megjelölt háromfős szerkesztőbizottság gazdálkodik.”

A MTT 2010. március 9-i igazgatóválasztmányi ülése után, amely napirendre tűzte és megtárgyalta a Turul ügyét, 2010. április 26-án megalakult a folyóirat új szerkesztőbizottsága, amelyet a lap kiadásában résztvevő három intézmény által delegált egy-egy fő alkotja. Az elvi irányítás tehát a Szerkesztőbizottság – tagjai: Kollega Tarsoly István (az MHGT alelnöke), Zsoldos Attila (az MTT alelnöke) és Reisz T. Csaba (a MOL főigazgatója) – feladata, amely megbízta a folyóirat főszerkesztői teendőinek ellátásával Ráczy Györgyöt, kérve a szerkesztőség tagjaira vonatkozó javaslat benyújtását. 2010. május 11-én a szerkesztőbizottság elfogadta a szerkesztőség összetételét. Eszerint az MHGT részéről Debreczeni-Droppán Béla és Körmendi Tamás, a MOL részéről Laczlavik György és Katona Csaba (felelős szerkesztő), az MTT részéről Soós István és Neumann Tibor vesz részt a szerkesztőség munkájában. A szerkesztőség külső munkatársa lett W. Kovács András (Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár). A Szerkesztőbizottság megalkotta saját ügyrendjét, amely biztosítja a folyóirat további folyamatos működési feltételeit, a Szerkesztőség

pedig elkészítette belső működési rendjét, megvitatta és elfogadta a szerkesztési koncepciót.

A megújult szerkesztőség teljes mértékben magáénak tekintti a Radvánszky Béla által az első számban 1883-ban megfogalmazott alapelveket, miszerint

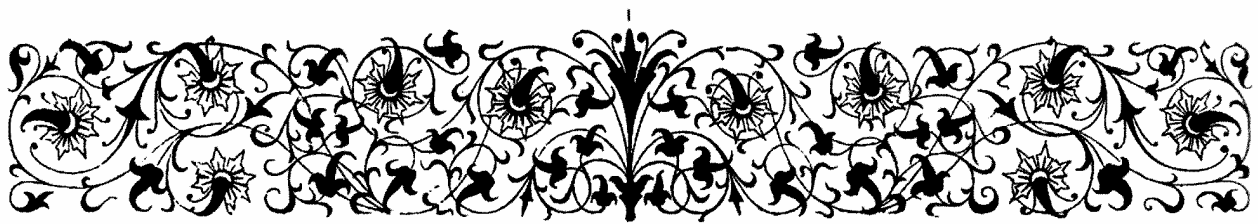
„A [...] folyóirat tartalma: 1. Az egyes magyar családok története és leszármazási rendje. 2. Czimertani értekezések. 3. Czímeres és címerlevelek közlése, színnyomatú vagy egyszerű körvonalos hasonmásokban. 4. Műemlékeken vagy sírköveken előforduló címerek és különösen genealogikus adatokat tartalmazó feliratok közlése és ismertetése. 5. Oklevéltani értekezések. 6. Érdekes oklevelek hasonmásban. Pecséttani cikkek. 8. Régi pecsétek hű metszetekben, magyarázó szöveggel. 9. Hatóságok és testületek címerai. 10. Magyarországi, főként ismeretlen érme, a mennyiben veretükön címer fordulna elő. 11. A családi érme rajzai. 12. Hazai levéltárak ismertetése s ezekkel összefüggő kérdések. 13. Az említett szakokba vágó hazai és külföldi munkák ismertetése és bírálata. 14. Ugyanezen szakokba vágó kérdések és feleletek. 15. Történet-szakirodalmi mozgalmak és hírek. Ezenkívül általában az alapszabályok 2. §-ában megjelölt tudományok körébe vágó értekezések, közlemények stb.”

A hosszú kényszerszünet után 1992-ben újrainduló folyóirat első számában Kubinyi András is a régi elvek mentén jelölte ki a továbblépés irányát, rámutatva arra az igényre, hogy jó lenne, ha a Turul „segédtudományi vezető szakirodalmi fórum” lehetne. E cél elérése érdekében – mint hangsúlyozta – kívánatos elvi jellegű és módszertani tanulmányok készítése is, külföldi eredmények és módszerek bemutatása, hogy mozduljon ki a genealógiai kutatás a 19. századi holtpontról. A birtokviszonyok tisztázása mellett a szociológiai és prozopográfiai megközelítés fontosságára is felhívta a figyelmet.

Az új Turul a Radvánszky által megfogalmazott és Kubinyi által átdolgozott s továbbfejlesztett igények mentén kívánja a folyóiratot tovább vinni. Nyitott minden, elsősorban a klasszikus történeti segédtudományokkal kapcsolatos dolgozatra, legyen írója akár levéltáros, intézeti vagy egyetemi kutató, akár autodidakta történész. A megjelenés kritériuma a szigorú szakmai szempontok következetes érvényesítése. Fontos hangsúlyozni, hogy a Turul nem kizárólag a genealógiai eredmények közleménye, nem tekintheti feladatának valamennyi elkészült családtörténeti dolgozat publikálását, erre a készülő internetes kiadás több lehetőséget fog adni. Sokkal fontosabbnak tartjuk, hogy az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb létszámú amatőr családkutatók számára módszertani segítséget adjunk ahhoz, miként kell és hogyan nem szabad a forrásokat felhasználni, értelmezni. Az *Értekezések* rovatban a családtörténeti tanulmányok közül csak azok megjelentetését tekintjük feladatunknak, amelyek nemcsak egyes nemzedékre egymásra következő felsorolásából állnak, hanem amelyek a család történetét tágabb összefüggésben vizsgálják, több történeti segédtudomány együttes alkalmazásával. Elsőbbséget élvező módszerünk a társadalom- és helytörténetnek az a fajtája, amely a legtöbb eredménnyel kecsegtet: a család-, személy- és birtoktörténet egymástól elválaszthatatlan, egymást keresztező és értelmező kombinációja. Különösen fontosnak

tartjuk a középkori magyar nemzetségek és családok, személyek történetének Karácsonyi János és Wertner Mór munkáinál sokkal szélesebb forrásbázison alapuló újraírását, beleértve természetesen a nemzeti címerek rekonstrukcióját is. A *Kisebb cikkek* rovata a kifejezetten rövid szakcikkek mellett többek között helyet kíván adni olyan beszámolóknak is, amelyek a segédtudományokkal kapcsolatos események, konferenciák bemutatására vállalkozik. Folytatni kívánja a Turul azt az 1948-ban megszakadt hagyományt, amely a MOL magánlevéltári állománya gyarapodásáról számolt be. Ma a MOL-ban található a családtörténet legnagyobb mennyiségű, páratlanul gazdag és rendezett forrásanyaga, amely ugyan sokat kutatott, de igazi kiaknázása csak alig kezdődött el. Itt biztosítunk helyet nemcsak a lapot kiadó három intézmény szakmai közleményeinek, híreinek, hanem minden, a segédtudományokkal kapcsolatos és érdeklődésre számot tartó eseménynek. A rovat várja mindazokat a rövid „fogalmazványokat”, amelyek módszertani problémákra, érdekes jelenségekre vagy rendhagyó személyiségekre vonatkoznak, és forrás- vagy szakirodalom olvasása közben kerülnek elő, de alkalmatlannak arra, hogy hosszabb dolgozat kerekedjék ki belőlük. Ezek a „felejtés ellen való könyvecskébe” (Szakály Ferenc) írt forgácsok más kutatóknak éppenséggel a hiányzó láncszemet biztosíthatják. Ennek különösen az online verzióban – amit a következő évtől tervezünk – lesz majd jelentősége, a gyors keresés-megtalálás lehetősége miatt. A *Könyvismertetések* közé kétfajta írást várunk. Egyfelől nagyon rövid, „egyperces” leírásokat egy-egy témába vágó könyvről, amely tárgyyszerűen bemutatja a művet. Fontos, hogy ez a rövid ismertetés sem nélkülözheti az értékelést, minősítést. Ez nagyon jól működött az 1948 előtti számokban. Másfelől továbbra is van lehetőség hosszabb recenziókra is, ha valamilyen szempont ezt indokoltá teszi, de nem abban a formában, amely a mai folyóiratokban általános, kötelező tiszteletkörrökkel megtűzdelt öt oldalas recenziókat jellemzi. Nem titkolt szándékunk, hogy megújítsuk az unalmassá vált könyvismertetés műfaját. Ebben a hosszabb recenzióban lehetőség nyílik egy-egy részlet kiemelésére, értékes vagy éppen téves adatok bemutatására, a mintaszerű vagy éppen hibás módszertan elemzésére, a forrásközelítés sajátosságainak ismertetésére. Teljes szövegű forrásközlésre csak indokolt és kivételes esetben tudunk lehetőséget biztosítani, amikor a dolgozat megértése szempontjából fontos a forrás értelmezése, vagy olyan egyedi és rövid kútfőről van szó, amely megérdemli a figyelmet. Ezt részint a korlátozott terjedelem miatt tesszük, részint, mert más folyóiratok kenyerét nem szeretnénk elvenni (Fons, Levéltári Közlemények). Jelentős címereslevelek közlésére természetesen a továbbiakban is lehetőséget biztosítunk.

Végezetül úgy gondoljuk, hogy illendő, ha a szerkesztőség saját dolgozataival mutatkozik be a 2010. évi számokban, jelezve elképzeléseit arról, hogy milyen módon törekszik a folyóirat megújítására. A Turul újra be kívánja tölteni azt a szerepet, amelyet a 19. század végétől a magyar történettudományban játszott, és szeretne a segédtudományok megújításának zászlóshajója lenni, ezáltal visszaadni a régi lap patináját.



KÖRMENDI TAMÁS

Az Osl nemzetség címerváltozásai a középkorban

Immár bő évszázada, hogy napvilágot látott Csoma Józsefnek a magyar nemzetségi címerekről írott, alapvető jelentőségű monográfiája.¹ Ez idő alatt többszöröseire duzzadt a Mohács előtti címerhasználatra vonatkozó forrásbázisunk. Nemcsak új források kerültek elő, de azokhoz a kútfőkhöz is alaposabb és részletesebb segédletek alapján, sokkal áttekinthetőbb formában és könnyebben juthatunk hozzá, amelyeket adott esetben már a 19. század végén is ismerhettek a kutatók.² Ugyanakkor a forráskritika szempontjai is sokat változtak az elmúlt évszázadban. Csoma még nem egy esetben újkori családi címerekből következtetett vissza a 13–14. századi nemzetségi szimbólumokra: ez ma már megengedhetetlen.³ Érdemes tehát a magyar nemzetségi címerek monográfiájának a maga korában sem egyöntetűen pozitív megítélésű⁴ eredményeit újra górcső alá vennünk.

Csoma összesen 29 *genus* címerét rekonstruálta. Annak, hogy jelen dolgozatomban ezek közül éppen az Osl nemzetséggel⁵ kívánok foglalkozni, elsősorban kutatómódszertani okai vannak. Először is olyan rokoni kört igyekeztem választani, amelynek fennmaradt emlékhagyományában egyaránt akad címereslevél, pecséten és kőfaragványon megőrződött címerábrázolás. Másodsorban, mivel a

heraldika forrásbázisának döntő hányadát a pecsétek teszik ki, olyan *genus* kerestem, amelynek egykori törzsbirtokait – és így talán iratait – többnyire megkímélték a középkori forrásaink jelentős részét elpusztító törökkori háborúk. Fontos szempont volt az is, hogy az Osl nemzetség tagjaitól ránkmaradt dokumentumokat a Magyar Országos Levéltár mellett javarészt Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára őrzi, s hogy mindkét intézmény témánkba vágó középkori oklevelei és azok pecsétjei kiváló minőségű fényképeken, digitális formában is tanulmányozhatók. Mivel az eredeti iratok kézbevétele a levéltárak érthető állományvédelmi okoknál fogva csak kivételes esetben engedélyezik, a hazai pecsétmásolat-gyűjtemények anyaga pedig nem tartalmazhat minden fellelhető lenyomatot, a digitális fényképek használata sokkal alaposabb gyűjtést tett lehetővé.

Dolgozatomban először is áttekintem az Osl nemzetség és a belőle származó Ostfi és Kanizsai családok címerhasználatának forrásait. Ezt követően – Csoma rekonstrukcióját részben korrigálva – kísérletet teszek a *genus* címerének meghatározására, külön is kitérve a mázhasználat kérdésére. Végül azt vizsgálom, hogy a nemzetség egyes leszármazottai milyen variánsokban használták közös heraldikai szimbólumukat. Az egyazon családhoz tartozó, azonos keresztnévű személyeket a keresztnév előtt zárójelbe tett sorszámmal – például Kanizsai (I.) István – különböztetem meg egymástól. E sorszámok arra vonatkoznak, hogy az illető hányadikként szerepel az adott név viselőjeként Engel Pál genealógiai táblázataim⁶ nemzedékenként lefelé, egyazon nemzedéken belül pedig az idősebb személytől az ifjabb felé haladva. A címerek és a pecsétek leírásában a „jobb” és a „bal” irányjelölést heraldikai értelemben használom.

I. Témánk forrásai

Az Osl nemzetség címerének rekonstrukciójához Csoma József 1904-ben még csupán kilenc címeres emléket hívha-

¹ Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. In: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III/B. Bp., 1904. [Reprint: Bp., 1995 – ez utóbbi oldalszámaira hivatkozom.]

² Ezzel kapcsolatban talán elég arra utalni, milyen új lehetőségeket nyitott meg a kutatás előtt a 20. század második felében a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményének kiépítése, ill. nemrégiben a középkori oklevelek interneten is közzétett anyaga.

³ Álláspontomat bővebben is indoklom: Körmendi Tamás: A magyarországi nemzetségi címerek kialakulásának kérdéséhez. *Századok*, 143 (2009) 391–426., különösen 399–400.

⁴ Ld. Varju Elemér: Csoma József, Magyar nemzetségi címerek. (Ismeretetés.) *Turul*, 22 (1904) 90–100.

⁵ Az Osl nemzetség nemzedékrendjére ld. Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslí nem; történetükre: Pór Antal: Az Osl-nemzetség története a XIII. és XIV. században. *Turul*, 8 (1890) 153–200.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. k. Bp., 1900–1901. [Reprint egy kötetben: Bp., 1995., – ez utóbbi oldalszámaira hivatkozom] 858–878. – A Kanizsai családra a felsoroltakon kívül Keresztes Kálmán: Adatok Kanizsai Orsolya leszármazásához. *Turul*, 41 (1927) 17–19.; Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. I–II. *Turul*, 55 (1941) 22–31., 71–81.; V. Molnár László: Adalékok a Kanizsai-család és névadó várak Mohács előtti történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34 (1987) 413–439.

⁶ Engel P.: Genealógia i. m. Oslí nem, 3. tábla: Ostfi [Asszonyfalvi], 5. tábla: Kanizsai, 6. tábla: Kanizsai (folytatás).

tott segítségül (alább látni fogjuk, hogy ezek nagy része is megbukik a kritikai vizsgálaton), ma viszont már 44 két-segtelen hitelű ábrázolás tanúbizonyságára támaszkodhatunk. Csoma forrásai a következők voltak:

- 1.) Kanizsai (I.) István zágrábi püspök 1363-i pecsétje,
- 2.) Kanizsai (VI.) László 1519-i címerbővítő oklevele,
- 3.) Kanizsai Dorottya 1519-i címereslevele,
- 4.) a Magyar Nemzeti Múzeum egyik, azóta elveszett, vélhetően 15. század végi vagy 16. századi kódexéből Rómer Flóris által kimásolt címerrajz,
- 5.) Konrad Grünenberg 1483 körül összeállított címerkönyve,
- 6.) Rudolf Johann Helmer 1705-ben megjelent címerkönyve,
- 7.) Kanizsai Dorottya mostohaafiának, Perényi Ferenc váradi püspöknek az 1526-i évszámot viselő pásztorbotja,
- 8.) a Lósi Viczay család újkori címere,
- 9.) az Asszonyfalvi Ostffy család újkori címere.

Ezek közül a források közül négyet – eltérő megfontolások alapján – eleve ki kell zárunk vizsgálódásaink köréből, egy ötödiknek a forrásértéke erősen megkérdőjelezhető, egy hatodikkal kapcsolatban pedig Csoma biztosan tévedett. A Lósi Viczay és az Asszonyfalvi Ostffy családok újkori címerhasználatának tanúságát a dolgozatomban bevezetőjében megfogalmazott forráskritikai szempontokra való tekintettel vetem el, mivel felettebb bizonytalannak látom a középkori címerek évszázadokkal későbbi hagyomány alapján végzett rekonstrukcióját. Konrad Grünenberg és Rudolf Johann Helmer munkáit szintén vizsgálódásaim körén kívül rekesztem, mert témánkhoz vonható adatát mindkettő olyan kútfőből meríti, amelynek anyaga hitelesebb formában is megőrződött.

Grünenberg 1483 körül állította össze címerkönyvét. A kéziratos kötetet jelenleg Berlinben, a Geheimes Staatsarchivban őrzik. Magyar vonatkozású részleteit kétséget kizáróan Ulrich Richentalnak a konstanzi zsinat történetéről írott, bőven illusztrált, 1420 körül keletkezett krónikájából merítette: a magyar előkelők címereiről készített rajzok ugyanis apró eltérésektől eltekintve tökéletesen megegyeznek a két műben. Mivel Richental munkája másolatban szintén ránk maradt,⁷ a Grünenberg által közölt képnek ön-

⁷ Des Conrad Grünenberg, Ritter und Burger zu Constanz Wappenbuch. (Hrsg. Rudolf Graf von Stillfried-Alcantara–Adolf Matthias Hildebrandt.) I. Görlitz, 1875. LXIV. t. – Grünenbergnél a címer felirata: „a magyarországi Kanizsa grófja, a kanizsai püspökség [!] megalapítója” („Grauff von Canisse in Vngern stifter des bistums Kanisse”). Richental Kanizsa grófjaként még János esztergomi érseket említette. Közlése Grünenbergnél azonban már kontaminálódott a hasonló nevű Kanizsai (III.) Jánosra, a metropolita unokaöccsére vonatkozó, torzult adattal: az ifjabb János – ha püspökséget nem is – konventuális ferences kolostort valóban alapított Kanizsán (Zsigmond-kori oklevéltár. [Szerk. Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor] I–XI. k. Bp., 1951–2009. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49.] [a továbbiakban: ZsO] XI. k. 1520. sz.).

álló forrásértéke nincs. Hasonló a helyzet Rudolf Johann Helmernek a 18. század elején megjelent kézikönyvével is. A Johann Siebmacher száz esztendővel korábbi, monumentális alkotását a Német-római Császárságon kívül eső területek anyagával kibővítő heraldikai adattár a középkori állapotokra nézve már csak kései keletkezése okán sem lehetne perdöntő. Témánkba vágó részletét⁸ azonban valószínűleg éppen Richental vagy Grünenwald művéből merítette, tehát szintén nem tekinthető önálló forrásnak.

Megkérdőjelezhető annak a festett címernek a tanúságtétele, amelyre a „Nemzeti Múzeum egy hártya codexében” bukkant Rómer Flóris. A kötet (Szent Bonaventura *Summa veritatis* c. művének kéziratos másolata) sajnos kevésel később elveszett,⁹ így a címer csupán felfedezője, a tudós archeológus rajzában maradt ránk.¹⁰ A Rómer által közölt ábrán leginkább talán kései reneszánsznak minősíthető, rézsús sarkú, enyhén homorú oldalú, csücsköstalpú pajzson kék mezőben „a kiterjesztett sasszárny közepén, tojásdad kék alapra egy püspökbotnak sárga [!] görbülete (crossillon, curvatura) van helyezve”.¹¹ Csoma szerint „e címert stílját tekintve, a kéziratos korát nem tehetjük elébbre, mint a XV-ik század végére, vagy a XVI-ik század elejére. Ilyen merész hajlású paizsot ezen korszakot megelőzőleg még a heraldikával nem sokat gondoló olasz renaissance sem mert festeni.”¹² Amennyiben a címet hitelesnek fogadjuk el, akkor tulajdonosa a benne ábrázolt pásztorbot alapján csakis főpap lehetett: az Osl nemzetség tagjai közül Kanizsai (I.) István zágrábi püspökre vagy Kanizsai (II.) János egri püspökre, utóbb esztergomi érsekre gondolhatnánk,¹³ ám az előbbi 1356–1375,¹⁴ míg az utóbbi 1384–1418 között¹⁵ adatolható a felső klérus tagjaként. Későbbi reneszánsz mintákat követő címet tehát egyikük sem használhatott. Az Osl nemzetségből kiszakadt családok tagjai között több főpapról nincs tudomásunk, ezért – a címer stílusából kiindulva – szükségképp azt kell feltételeznünk, hogy a kódexbéli festmény Kanizsai (I.) István vagy Kanizsai (II.) János egykori címerének jóval későbbi, 15. század végi vagy 16. század eleji rekonstrukciója lehet. Ez pedig már csak a nagy időbeli távolság miatt is erősen csökkenti a kép forrásértékét.

Tévedett Csoma a Perényi Ferenc váradi püspök pásztorbotján látható zománccímerrel kapcsolatban. A főpap valószínűleg mostohaanyja, Kanizsai Dorottya iránti tisztelete jeléül emelte négyelt címerének harmadik negyedébe

⁸ Erneuerter und vermehrtes Wappenbuch von Johann Siebmacher. (Hrsg. Rudolph Johann Helmers.) VI. Nürnberg, 1705. 166.

⁹ Szinyei József: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáráról 1892/93-ban. *Magyar Könyvszemle*. Új folyam, 1 (1892–1893) 302–319., különösen 311.

¹⁰ [Rómer Flóris]: Egyveleg. *Archaeologiai Értesítő*, 1 (1869) 275–276. különösen: 275.

¹¹ Csoma J.: i. m. 1278

¹² Csoma J.: i. m. 1278.

¹³ [Rómer F.]: i. m. 275.

¹⁴ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5.) I. 79., II. k. 123.

¹⁵ Engel P.: Archontológia i. m. I. k. 63., 68., II. k. 123.; Vajk Ádám: Kanizsai III. János. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. (Szerk. Beke Margit.) Bp., 2003. 196–200.

az Osl nemzetség címerének fő motívumát. Csoma szerint a zománcábrán „az arany koronán álló fekete szárnyas sasláb mezejének színe szintén arany”.¹⁶ Valójában a négyelt pajzs valamennyi mezejét kék máz tölti ki,¹⁷ ráadásul minden okunk megvan azt feltételezni, hogy az ötvösremek készítőjét a mázválasztásban egyáltalán nem heraldikai megfontolások vezették. A címerhez ugyanis kizárólag kék zománcot használt, a pajzsnegyedek kontúrjait és ábrákat (így a harmadik negyedben a szárnyas saslábat) pedig a kék mezőből kiemelkedő rekeszfalak jelzik. Az összetett címer gazdag szimbólumvilágához mérten szegényes, egyetlen színre korlátozódó mázhasználat miatt aligha tulajdoníthatunk ennek a zománcábrának bármiféle forrásértéket a nemzetségi címer mázainak rekonstrukciójában. A továbbiakban ezzel az emlékkel nem foglalkozom, mert az Osl nemzetség címerének rajzolatára közvetlenebb forrásaink is vannak, mint az idegen családból született főpap pástorbotja.

Az eddigieket összefoglalva azt látjuk, hogy a Csoma munkájában hivatkozott források közül kettőnek (a Lósi Viczay és az Asszonyfalvi Ostffy családok újkori címereinek) a felhasználása módszertani szempontból erősen agyályos, két kútfőnek (Grünenberg, illetve Helmer címerkönyvének) az adata hitelesebb formában is ránk maradt. A Nemzeti Múzeum elveszett kódexéből kimásolt kép forrásértéke kérdéses, Perényi Ferenc pástorbotjának zománccímere pedig nem szolgáltat érdemi adalékot témánkhoz. A magyar nemzetségi címerek monográfusa által idézett kilenc emlék közül csupán három: Kanizsai (I.) János zág-rábi püspök 1363-ból fennmaradt szlavón helytartói pecsétje, illetve II. Lajos magyar és cseh király két privilegialisa – a Kanizsai (VI.) László részére 1519. március 12-én kibocsátott címerbővítő oklevél, illetve a Kanizsai Dorottya részére kiadott 1519. június 25-i armális – állja ki a kritikát. Ezt a három forrást a továbbiakban magam is fel fogom használni, ám rajtuk kívül segítségül hívok olyan emlékeket is, amelyeket Csoma még nem ismerhetett. Dolgozatom forrásbázisa így a következő tételekből áll:

- 1.) az Osl nemzetség tagjaitól fennmaradt 38 kétségtelen hitelű és egy kétes azonosítású pecsétlenyomat (amelyek közül egynek, Kanizsai [II.] János esztergomi érsek 1399–1402 között használt gyűrűs pecsétjének a nyomója is megőrződött),
- 2.) a Kanizsai (II.) János címeréről készített színes ábra, amely Ulrich Richental konstanzi zsinati krónikájának (vagyis Grünenberg és Helmer eredeti forrásának) másolataiban maradt fenn,

- 3.) egy zománcdíszes kehely, amely vélhetően a 15. század első harmadában készült,
- 4.) az 1404-ben elhunyt Kanizsai (II.) Miklós faragott sírköve,
- 5.) Kanizsai (V.) János címereslevele, amelyet I. Miksa választott német-római császár állíttatott ki 1515. augusztus 3-án,
- 6.) Kanizsai (VI.) László 1519-i címerbővítő oklevele,
- 7.) Kanizsai Dorottya 1519-i címereslevele.

Tekintsük most át ezeket a forrásokat és azok címerábrázolásait! A pecsétet részletes leírással és fényképekkel közlöm dolgozatom II. függelékében, a pecsétkatalógusban (a továbbiakban: Kat.) – így azokra e fejezetben nem térek ki.

Ulrich Richental 1420 körül írott, *Concilium ze Constenz* c. krónikáját a művészettörténeti kutatás szerint egykor valószínűleg a korszak legjelentősebb felső-rajnai festőjének, Konrad Witznek a képei díszítették. Eredetije nem maradt fenn: csupán 15–16. századi kéziratos másolatokból és nyomtatott kiadásokból ismert. Anyagát vélhetően az 1465 körül készült s jelenleg a New York Public Library tulajdonában lévő überlingeni kézirat őrizte meg a leghívebben.¹⁸ Richental krónikája mintegy nyolcszáz címer képét közli,¹⁹ a zsinat magyar résztvevői között egyebek mellett „a magyarországi Kanizsai János grófét” (*Graff Johannis Canise in Vngern*), vagyis Kanizsai (II.) János esztergomi érsekét is: a színes ábrán ezüst mezőben jobbra forduló, feketével megfestett, szárnyas saslábat látunk.²⁰ Vélhetően ezt a képet emelte át saját címerkönyvébe a fentebb már említett Konrad Grünenberg. A magyar főpap amúgy 1417-ben járt a konstanzi zsinaton,²¹ Richental értesülése tehát ebből az esztendőből származhat.

A zsinati krónikával nagyjából egyidős emlékünkből az a zománcdíszes, aranyozott ezüst kehely, amely a művészettörténészek szerint magyarországi vagy ausztriai munka lehet a 15. század első harmadából.²² Jelenleg a kismartoni

¹⁶ Csoma J.: i. m. 1279.

¹⁷ *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I–III. k. Nagyvárad, 1883–1884. III. 73. – A négyelt címerpajzs első negyedében balra forduló, koronás, leopárdos oroszlán látható, második negyedében leveles koronán álló hárpia (ezek az elemek a Perényi család címeréből valók), harmadik negyedében a szárnyas sasláb szerepel, végül negyedik negyedében három oldalék vagy farkasfog (a Gutkeled nemzetség címere), pajzstartó: a pajzs mögött álló, kiterjesztett szárnyú angyal, a pajzsot a Sárkány-rend jelvénye veszi körül.

¹⁸ *Gisela Wacker*: Ulrich Richental's Chronik des Konstanzer Konzils und ihre Funktionalisierung im 15. und 16. Jahrhundert. Aspekte zur Rekonstruktion der Urschrift und zu den Wirkungsabsichten der überlieferten Handschriften und Drucke. Dissertation. I. Tübingen, 2002. 18–29.

¹⁹ Ezek hitelére ld. *Thallóczy Lajos*: Balkáni (déli-szláv) és magyar címerek és pecsétbeli emlékek (Oklevelek és egyéb források, Ulrich v. Reichenthal, Konrad v. Grünenberg címeres gyűjteményei alapján). I. *Turul*, 26 (1908) 49–64., különösen 51.

²⁰ *Jékely Zsombor*: A Zsigmond-kori magyar arisztokrácia művészeti reprezentációja. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus.* (Szerk. Takács Imre.) H. n. [Bp.,] 2006. (a továbbiakban: Zsigmond-katalógus 2006) 298. (1. kép).

²¹ *Vajk Á.*: i. m. 199.

²² *André Csatai–Dagobert Frey*: Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. (Österreichische Kunsttopographie XXIV.) 28.; *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. II. Der Verwaltungsbezirk Eisenstadt und die Freistädte Eisenstadt und Rust.* Eisenstadt, 1963. 97–107.; *Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung. Katalog.* (Hrsg. Harald Prickler.) Güssing–Eisenstadt, 1990. (Burgenländische Forschungen SdB. VIII.) 253. (VI. 70.

Szent Márton-plébániatemplomban őrzik. Mivel ez a 14–15. században tudhatólag a Kanizsaiak kegyurasága alatt állt,²³ okkal feltételezhető, hogy a kelyhet eredetileg is ennek az egyháznak a részére készítette a család valamelyik tagja. Nóduszának rotulusait zománcábrák díszítik, s ezek közül három ugyanazt a címert ábrázolja: fekete, szárnyas saslábat ezüst mezőben. A kehely megrendelőjének – és így a címer tulajdonosának – kiléte ismeretlen. Magam a műtárgy keltezéséből kiindulva úgy vélem, hogy leginkább két személy jöhet szóba: Kanizsai (II.) János esztergomi érsek vagy ennek fivére, (II.) István királyi ajtónállómester. A 15. század elején ők viselték a legmagasabb méltóságokat a családtagok közül, és tehetősebbek is voltak atyafiságuknál, ráadásul 1420-ban kiadott oklevélükől tudjuk, hogy Kismarton másik jelentős egyházát, a ferences kolostort is komoly adományban részesítették.²⁴

Kanizsai (II.) Miklóst 1404-ben valószínűleg az általa alapított örményesi pálos kolostorban temették el. Sírköve erősen sérült: két töredékben maradt fenn, amelyeket jelenleg a Soproni Múzeum, illetve a nagykanizsai Thúry György Múzeum őriz. A soproni töredéken jobbra dülő pajzsban balra forduló szárnyas sasláb látható, a pajzs bal felső sarkán csöbörsisak ül, ennek tetejéről előre és hátra indaszerű takarófoszlányok indulnak, sisakdíszként a címerábra ismétlődik. A sírkő egykori feliratát – Rómer Flóris feljegyzéseit is hasznosítva – Lővei Pál a következőképp állította helyre: „+ anno domi[ni] ... / ...] martii obiit mag(iste)r . nicolvs + / de kanisa condam mag(iste)r + / thauarnicorum regalis [... f]undator huus cenoby”.²⁵

I. Miksa választott német-római császár 1515. augusztus 3-án kelt oklevelében Neuburg-am-Inn grófjává tette Kanizsai (V.) Jánost, és régi címerét új elemekkel egészítette ki.²⁶ Az irat eredetiben nem maradt ránk, csupán Johann von Slatkonja bécsi püspök néhány nappal későbbi (1515. augusztus 9-i) átírásában, ez azonban nemcsak a szöveget, hanem a címerrajzot is tartalmazza. Az oklevél kedvezményezettjének új címerében a négyelt pajzs második és harmadik negyedében szerepel az a jelkép, amelyet a szöveg Kanizsai (V.) János öröklött címerének (*seinen Erblichen wappn vnd Clainatn*) mond: „kék avagy lazúrszínű pajzs, benne sárga avagy aranszínű saslábon nyitott sasszárny, alatta a pajzs elülső alsó

sarkában egy sárga avagy aranszínű holdsarló – csúcsával a szárny és a láb felé fordulva –, benne egy csillag, és szemközti, a láb mögött szintén egy sárga avagy aranszínű csillag, és a pajzson egy tornasisak, jobb oldalról sárga avagy aranszínű [és] kék avagy lazúrszínű, bal oldalról pedig sárga avagy aranszínű és fekete sisaktakaróval díszítve”.²⁷ A címert a birodalmi hagyományoknak megfelelően az oklevél közepére festették.

Kanizsai (VI.) László négy esztendővel később, 1519. március 12-én kapott címerbővítő privilegiálist II. Lajos magyar és cseh királytól.²⁸ A kedvezményezetthez végig második személyben szóló irat szövege szerint „ősi címered, amelyet őseid vitézsége szerzett: teljességgel kék színű háromszögletű pajzs, amelynek alsó részén egy sas bal lábának térdig tartó, sötét képe látszik arannyal ábrázolva, görbe és fekete karmokkal megfestve, illetve egy sas kiterjesztett bal szárnya, amely felülről csatlakozik és tapad ehez a lábhoz, és ugyanez a mező jobb felén a hold, bal felén pedig egy arancsívájú csillag képmását foglalja magában” – az uralkodó ezt a jelvényt a pajzsot két oldalról körülölelő két sárkánnyal, illetve Kanizsai (VI.) Lászlónak pajzs fölött ábrázolt névbetűivel (L K) bővítette.²⁹ Az oklevél bal felső sarkába festett kép megegyezik a leírással.

Még ugyanebben az esztendőben, 1519. június 25-én adott új címert II. Lajos király Kanizsai Dorottyának is: Vingárti Geréb Péter nádor özvegye – ekkoriban Perényi Péter nádor hitvese – elhunyt első férje iránti kegyelete jutalmául egyesíthette pajzsán a Gerébek oroszlános jelvényt és saját „ősi nemzetségi címerét” (*gentilia et avita ipsius generose domine Dorothee armorum monumenta*).³⁰

sz., Harald Prickler); Zsigmond katalógus 2006. 391. (4.101. sz., Evelin Wetter).

²³ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III. k., V. k. Bp., 1890–1913. III. k. 592–593.

²⁴ ZsO VII. k. 2332. sz.

²⁵ *Lővei Pál*: Kanizsai Miklós tárnokmester sírköve. *Soproni Szemle*, 54 (2000) 163–167. fényképpel és a korábbi irodalom értékelésével.; *Lővei Pál*: Középkori sírkövek a történelmi Zala megye területén. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. (Főszerk. Vándor László, szerk. Kostyál László.) Zalaegerszeg, 2001. 74–82., különösen 78–79. (fényképpel)

²⁶ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 22713. Ld. I. függelék, 1. sz. Az oklevél kedvezményezettjének nevét a szöveg „Johannns Grauen zu Sprintzenmarckt” (~ Johannes Grafen zu Sprintzenmarkt) alakban közli. Sprintzenmarkt Kanizsa korabeli német neve (*Mollay Károly*: A magyarországi németiség 1686 előtti névanyagának vizsgálata. *Nyelvtudományi Értesítő*, 70 [1970] 285–289., különösen 285.).

²⁷ „Ain plaber oder Lasurfarber Schilt, daryim auf ainem gelbn oder goldfarben Adlers Fues, ain aufgetane Adlers Flug darunder im vnder vordern egg des Schilts ain gelber oder goldfarber Monschein, die Spitz gegen der Flug vnd Fuesz kerend daryim ain Stern, vnd gegen vber hindern Fues auch ain gelber oder goldfarber Stern, vnd auf dem Schilt ain Turniershelm auf der rechzn seint gelber oder goldfarber blaber oder lasurfarber vnd auf der Linckhen seint mit gelber oder goldfarber vnd swartzen Helmdeckn geziert”

²⁸ DL 24772. – Ld. I. függelék, 2. sz.

²⁹ „illa et vestra antiqua insignia – virtute maiorum tuorum parta scilicet: scutum triangulare per totum celestini coloris, in cuius ima parte aquile pedis sinistra genutenus effigies furva, auro distincta unguibusque uncis et nigris fixa, ala itidem aquilina sinistra expansa ipsi pedi superne iuncta et conbituminata visitur; idemque campus parte dextra lune, sinistra vero stelle auricone simulacrum excipit” – Azzal kapcsolatban, hogy a kék mezőben álló szárnyas saslábat milyen mázzal kell ábrázolni, a leírás a *furva* (‘sötét’) szót használja, amely nagy valószínűséggel a feketét jelentheti a heraldikai színek közül (Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. [Ed. Iván Boronkai – Kornél Szovák.] I–V. Bp., 1987–1999. IV. 178.). A fő címerkép az armális bal felső sarkába festett képen is feketének látszik.

³⁰ DL 24773. – kiadása: *Ghyczy Pál*: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70., különösen 69–70. – Ld. még *Dénes Radocsay*: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hungary. Part I. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 11 (1965) 241–264., különösen 260.; *Dénes Radocsay*: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hungary. Part II. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 12 (1966) 71–92., különösen 84., Fig. 28.; Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. [Katalóg.] Wien, 1982. (a továbbiakban: Máttyás katalógus 1982.) Abb. 50. (színes fénykép a címeréről), 533–534. (No. 584., Éva Straub); Máttyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541. [Kata-

Ez utóbbi a leírás szerint „arany mezőben fekete színű szárnyat ábrázol, a szellőknek kitárt és üres térközökkel elválasztott tollakkal, egy négy karommal metszett lábbal együtt”.³¹ A oklevél bal felső sarkában ábrázolt címer (amelyet a művészettörténeti kutatás szerint a Bakócz-graduále mestere festett)³² vonatkozó részlete itt is megfelel a szöveges leírásnak.

II. A nemzeti címer rekonstrukciója

Az Osl nemzetség címerét Csoma ekképp határozta meg: „arany paizsban, veressel fegyverzett fekete szárnyas sasláb, sisakdísz a paizsalak, takaró fekete-arany”.³³ A felsorolt források adatai ezt a megállapítást csak részben támasztják alá. A századforduló nagy heraldikusa a leglényesebb elemmel kapcsolatban nem tévedett: pontosan állapította meg a címer fő motívumát, a szárnyas saslábat, hiszen ez valamennyi, fentebb részletesen áttekintett címeres emléken megtalálható, és az Osl nemzetség tagjaitól fennmaradt pecsétek túlnyomórésztén is szerepel (kivételesen csupán két antik eredetű gemmapecsét és Osl nb. Péter fia Gergely ispán 1292-i pecsétje [Kat. 1.1.1.] jelent). Megjegyzendő azonban, hogy a *genushoz* köthető legkorábbi címerábrázolás még nem szárnyas saslábat ábrázol: Gergely ispán pecsétjén ugyanis ívelt felröppenő madár látható, ennek nyakától jobbra pedig egyenlőszárú kereszt.³⁴ Csoma címerleírásának az Osl nemzetség címerének mázaira – különösen a pajzsmézőt kitöltő mázra – vonatkozó részletét forrásaink többnyire cáfolják, hiszen az öt darab színes címerábrázolás közül mindössze egyen látható a feketével festett szárnyas sasláb arany mezőben. Ami a külső ékítményeket illeti, a pajzsból, sisakdíszből és sisaktakaróból álló, összetett heraldikai kompozíció a rendelkezésünkre álló 45 darab címeres emlékből csupán kettőn található meg ebben a formában (Kanizsai [II.] Miklós 1404-ből fennmaradt sírkövén, illetve Kanizsai [V.] János címereslevelében). A *genus* leszármazottaihoz köthető több heraldikai ábrázolás vagy külső ékítmények nélkül, vagy pajzstartóval ábrázolja a nemzetség címerét.

Mindez arra figyelmeztet, hogy az Osl címerének egyetlen lényegi eleme volt: a szárnyas sasláb. Az, hogy a külső ékítmények alkalomról alkalomra változtak, cseppet

lógus.] (Szerk.: Török Györgyi.) Bp., 1983. (a továbbiakban: Mátyás katalógus 1983.) 87. (790. sz.), 138. 63. kép; *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címeresleveléin. Bp., 1987. XLVI. t., 128.; *Nyulásziné Straub Éva*: Mohács előtti címereslevelek. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* (Szerk. Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva.) Bp., 2005. 245–260., különösen 259. (250. sz.).

³¹ „in fulvo campo ala alitis expansis pennis ac per interstitia disiunctis, simul cum pede quatuor unguis dissecto, nigricanti colore effigiatur”

³² *Hoffmann Edith*: Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékéiről. *Magyar Könyvszemle.* Új folyam., 32 (1925) 28–51., különösen 48–51.; *Hoffmann Edith*: Régi magyar bibliofílek. Bp., 1929. 181.; Radocsay, D.: *Renaissance Letters Part I.* i. m. 260.

³³ *Csoma J.*: i. m. 1280.

³⁴ Ezt a pecsétet Csoma is ismerté *Nagy Imre* közléséből (Három régi egyházi pecsét. *Archaeologiai Értesítő,* 12 [1878] 141–145., különösen 143–144.; *Csoma J.*: i. m. 1276. [1. jegyz.]), ám nem használta.

sem meglepő, hiszen a heraldikai szakirodalomnak régi megállapítása, hogy a sisakdísz, a sisaktakaró és a pajzstartók az élő heraldika korában nem voltak állandó részei a címernek.³⁵ A mezőt kitöltő máz változásai annál izgalmasabb problémát sejtetnek, így erre az alábbiakban részletesen is kitérek.

II.1. Mázak az Osl nemzetség címerváltozatain

Arra, hogy a témánkhoz vonható címervariánsok mázhasználatát áttekintsem, nem csupán a források közötti eltérések indítottak, hanem az is, hogy részben más szempontból szeretném vizsgálni a kérdést, mint Csoma József. Ő szemmel láthatóan meggyőződéssel hitt abban, hogy az egyes 13–14. századi nemzetségi címereknek nemcsak a rajzolata, de a mázhasználat is *minden esetben* állandó volt. Amikor tehát az Osl nemzetség tagjaitól fennmaradt heraldikai emlékeket kellett értékelnie – amelyeken a pajzsmézőt kitöltő borítás nem ugyanolyan –, kizárólag arra a kérdésre kereste a választ, hogy melyik variáns őrizte meg a leghívebben az ősi nemzetségi jelvény eredeti mázait. Még az sem gondolkodtatta el, hogy eközben az általa hitelesnek tekintett hét forrásból négygel ellentmondásba került – ráadásul éppen a legkorábbiakkal.³⁶ Magam ezzel szemben elsősorban azt szeretném megvizsgálni, hogy a forrásokban mutatkozó változatos mázhasználatot látva beszélhetünk-e egyáltalán állandóságról az Osl nemzetség – vagy inkább a színes heraldikai emlékeket a *genus* ágai közül egyedülként ránk hagyó Kanizsai család – címerének mázaival kapcsolatban.

Csoma e mázak meghatározása során hét forrásra támaszkodott: az Asszonyfalvi Ostffy család újkori címerére, Grünenberg és Helmer címerkönyveire, Szent Bonaventura *Summa veritatis*ának egykor a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kézirat kódexére, a Perényi Ferenc váradi püspök pázsztorbotján látható zománccímerre, továbbá Kanizsai (VI.) László és Kanizsai Dorottya 1519-i armálisaira. Vizsgálódásai eredményét Csoma ekképp foglalta össze: „Zehén hét adatnál a szárnyas sasláb színe mindenütt fekete, ez tehát kétségtelen. De kétségtelen az is, hogy az így meghatározott fekete szárnyas saslábat a heraldika fénykorában csakis érczre festve viselhették. Ennélfogva a kék pajzs – mely a magyar heraldikában úgyszólván mindig gyanús – mellőzendő, s csakis az érczszínűek vehetők figyelembe. Az ezüst színt két külföldi kútfő említi, az aranyat egy magyar királyi diploma és megerősíti két család évszázadokig folyton tartó ususa. A mérleg kétségkívül az utóbbi javára billen...”³⁷

A Csoma által felsorolt hét forrás közül az első ötnek a tanúbizonyosságát magam kritikai szempontok figyelembevételével fentebb már elvettem,³⁸ azok között a kútfők

³⁵ *Michel Pastoureaux*: *Traité d'héraldique.* Paris, 2003⁴. 205.

³⁶ *Csoma J.*: i. m. 1278–1280.

³⁷ *Csoma J.*: i. m. 1279–1280.

³⁸ Az Ostffyak újkori címerét már csak azért sem használhatjuk az egykori nemzetségi szimbólum mázainak rekonstrukciójához, mert annak egyes részletei az évszázadok során bizonyíthatóan megváltoztak. A család tag-

között viszont, amelyeket ő még nem használt fel, három olyan is akad, amely színes címerábrázolást tartalmaz. Az Osl nemzetség címerének mázaival kapcsolatban így összesen öt címeres emléket hívhatunk segítségül, ezek vizsgálata az alábbi eredményt hozza:

- 1.) ezüst mezőben fekete sasszárny szerepel Kanizsai (II.) János 1417-ben használt címere és a 15. század első harmadában készült kismartoni kehely ismeretlen (de talán ugyancsak Kanizsai [II.] Jánossal vagy [II.] Istvánnal azonosítható) donátorhoz köthető zománcábrája,
- 2.) kék mezőben szövegesen meghatározatlan színű, de feketének látszó sasszárny Kanizsai (V.) János 1515-i, illetve Kanizsai (VI.) László 1519-i címereslevelében,
- 3.) arany mezőben fekete sasszárny Kanizsai Dorottya 1519-i armálisában.

A Csoma által elképzelt arany-fekete címet mindössze egy példa illusztrálja, míg akár az ezüst-feketét, akár a kék-feketét kettő. A magyar nemzeti címerek monográfusának mázrekonstrukcióját tehát el kell vetnünk. Ennél azonban sokkal lényegesebb, hogy a vizsgált források tanúsága szerint csupán a címerkép és annak fekete színe tekinthető állandónak, a pajzsmezőé nem, hiszen azt az öt színes ábrázolás három különböző mázzal tölti ki. Olyan esetre, amikor a család két különböző tagjának a címere tökéletesen megegyező mázkombinációt használ, csupán az 1510-es években találunk példát: ekkor (V.) János és (VI.) László armálisa egyaránt azt állítja, hogy a két előkelő „öröklött” címerének kék a mezeje. A családi címer mázhasználatára ebből kiindulva a 16. század elejére szilárdulhatott meg. Ennek a feltételezésnek csak látszólag mond ellent, hogy Kanizsai Dorottya 1519-i armálisa szerint a nagyszony „ösi nemzeti címere” arany volt a mezeje. A címerváltozatok mellékalakjainak vizsgálata ugyanis – mint azt alább részletesen bemutatom – azt valószínűsíti, hogy a Kanizsaiak címere éppen a 16. század elején a család több ágán is közel egyidejűleg módosult, s hogy Kanizsai Dorottya eközben kitartott a közös szimbólum egy archaikusabb variánsa mellett. A család címerének arculatát azonban ezt megelőzően kétségkívül csakis a címerkép, a szárnyas sasláb dominálta és tette felismerhetővé: a mázhasználat túlságosan sűrűn változott ahhoz, hogy komoly jelentőséget tulajdonítsunk neki a közös szimbólum felismerhetővé tételében.

Hogy ennek mi lehetett az oka, azt legfeljebb úgy lehetne megnyugatóan kideríteni, ha a korszakból fennmaradt valamennyi nemzeti címerváltozatot aprólékos elemzésnek vetnénk alá: rövid dolgozatomban erre természetesen nem vállalkozhat. A jelenségre magam pillanatnyilag két

jaitól fennmaradt középkori pecséteken (Kat. 2.1–3. sz.) még nyoma sincsen az újkori Ostffy-címerben látható, Csoma által külön is hangsúlyozott (*Csoma J.*: i. m. 1278.), másodlagos motívumoknak: a koronának és a hármashalomnak – ha pedig a pajzs új címeralakokkal bővíthetett az évszázadok során, akkor mi bizonyítaná, hogy a mezejét kitöltő máz változatlan maradt?

lehetséges magyarázatot látok. Egyfelől elképzelhetőnek tartom, hogy a középkori magyarországi címerhasználatban a máznak valóban sokkal csekélyebb jelentősége volt, mint a nyugat-európai heraldikában. Idehaza a lovagi kultúra sokkal kevésbé vert gyökeret, s vélhetően sokkal inkább igaz, hogy a címerek elsődleges felhasználási területét a pecsétek jelentették – ez pedig monokróm műfaj lévén, eleve csak a címerkép rajzolatának megjelenítésére alkalmas, a mázakérra nem. Másfelől ismeretes, hogy a középkori Nyugat-Európában (ahol egyazon család tagjai többnyire csak hasonló, de nem tökéletesen azonos címet viseltek) a mázak megváltoztatása már a 13. században is a címertörés egyik legerjedtebb módjának számított: a családtagok személyes címereit ilyenkor úgy tették egymástól is megkülönböztethetővé, hogy a motívumok rajzolatának megtartása mellett módosították a mező vagy a címerkép mázát.³⁹ Ennek analógiájára elvileg nem lehetetlen, hogy a Kanizsaiak címerének eltérő mázkombinációkat mutató variánsai megannyi címertörés emléket őrizik, vagyis hogy a családi címer azért maradt ránk több eltérő változatban, mert egyes családtagok a mező színének megváltoztatásával tették egyénibbé a közös szimbólumot. Ennek a feltételezésnek az igazolásához vagy cáfolatához azonban sajnos nem rendelkezünk elegendő forrással. Nem tudjuk azt sem, hogy a Kanizsai család egyes tagjai következetesen ragaszkodtak-e az általuk választott mázakhoz, vagy pedig a mezőt egyazon személy címerének eltérő ábrázolásain is más-más színnel vagy fémmel töltötték ki: nincs ugyanis olyan Kanizsai, akinek a címeréről bizonyosan több színes ábrázolás is ránk maradt volna.

III. A nemzeti címerváltozatú változatai

A szakirodalom a címertörésnek három alapvető módját mutatta ki az élő heraldika korában, ezek: a mázak megváltoztatása, a címer fő motívumának csekélyebb mértékű (az eredeti ábrázolás felismerhetőségét nem veszélyeztető) módosítása, illetve másodlagos motívum (címerkép vagy mesteralak) felvétele a pajzusra.⁴⁰ Az Osl nemzeti címereinek mázhasználatára fentebb már kitértem. Az alábbiakban tehát azt vizsgálom, hogy a pajzson szereplő fő motívumnak – a *genus* leszármazottaihoz köthető csaknem valamennyi címeres emléken feltűnő, állandó és meghatározó elemnek számító szárnyas saslábnak – milyen változásai és kiegészítései adathatók a források segítségével.

III.1. A fő motívum variációi

Az Osl nemzeti címereinek fő motívumát mellékalak hozzáadása nélkül azzal lehet a legegyszerűbben variálni, ha a többnyire a pajzs jobb oldala felé forduló szárnyas saslábat az ellenkező irányba fordítják. A rendelkezésünkre

³⁹ *D[onald] L[indsay] Galbreath–Léon Jéquier*: Manuel du blason. Lausanne, 1977. 236.; *Pastoureau, M.*: i. m. 181–182.

⁴⁰ *Pastoureau, M.*: i. m. 181–184.; *Bertényi Iván*: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, 59 (1988) 3–80.

álló emlékanyag kevesebb mint tizedénél láthatunk ilyen megoldást: Kanizsai (II.) János 1396–1401 között adatható érseki kisebb pecsétjén (Kat. 3.3.2.), Kanizsai (I.) László typariumának 1433-ból fennmaradt lenyomatán (Kat. 3.5.1.), Kanizsai (II.) László 1457–1463 között használt pecsétjén (Kat. 3.9.1.), valamint az 1404-ben elhunyt Kanizsai (II.) Miklós sírkövén. Bizonyosak lehetünk benne, hogy egyik esetben sincsen szó címertörésről, hiszen valamennyiüktől fennmaradt olyan pecsét is, amelyen a szárnyas sasláb az egyébként megszokott irányba, jobbra fordul.⁴¹ Kanizsai (I.) László 1433-i pecsétjén talán azzal magyarázható a sasszárny forgatása, hogy a pecséttulajdonos apja, (II.) István 1410–1425 között igencsak hasonló lenyomatú typariumot használt (Kat. 3.4.1.). A nemzeti motívum mindkettőjük pecsétjén pajzs nélkül, négykaréjos keretbe foglalt, damaszolt mezőben látható: a két pecsét tökéletes egyezése már csak azért is zavaró lett volna, mert mind (II.) István, mind (I.) László soproni ispánként használta a szóbanforgó nyomókat.

III.2. A pajzson belül ábrázolt másodlagos motívumok

Másodlagos címeralak hét alkalommal figyelhető meg fennmaradt forrásainkon a nemzeti motívum, a szárnyas sasláb mellett (a pajzssal ábrázolt címerek esetében a pajzson belüli ábrázolásokat számítom ide, a pecsétek pajzs alakú kontúrral körül nem határolt heraldikai ábrázolásai közül pedig mindent, ami a sasszárny körül a pecsétmezőben látható).⁴² Legkorábbi kétségtelen hitelű példánk Kanizsai (II.) István 1408-ban használt gyűrűs pecsétjének sérült lenyomata, amelyen eredetileg alighanem két leveles ág látszott (Kat. 3.4.5.) – ennek az ábrázolásnak a párhuzamait majd a pajzson kívüli ékítmények között fogjuk megtalálni: ott 1421-től adatható hasonló növénydíszt, éppen ugyanennek a (II.) Istvánnak egy későbbi gyűrűs pecsétjén. Asszonyfalvi Ostfi (III.) László typariumának 1435-re keltezett lenyomatán egyedi, más ismert emlékünknél nem ismétlődő kompozíciót látunk: a sasszárny jobb oldalára talán kivont szablyát, bal oldalára pedig csöbörűségeket véstek (Kat. 2.2.1.).

Az Osl nemzeti címerének mellékalakos variánsai közül az a változat a leggyakoribb, amelyen a fő motívumot csillag és holdsarló kíséri. Állítólagos legkorábbi előfordulását Carolus Wagner közölte 1407-i évszámmal: ennek a pecsétnek a hitelét én kétesnek vélem (Kat. 3.4.4.). Hiteles forrásaink alapján igen valószínű, hogy a pusztán szárnyas saslábat ábrázoló, eredeti családi szimbólum a 16.

⁴¹ Így Kanizsai (II.) Miklós 1390–1392 között használt támokmesteri és 1401-ből fennmaradt gyűrűs pecsétjén (Kat. 3.2.1–2.); (II.) János 1399–1402, ill. 1404–1415 között adatható gyűrűs pecsétjén (Kat. 3.3.3–4.), (I.) László 1433-i pecsétjén (Kat. 3.5.1.) és (II.) László 1455-i, ill. 1456-i gyűrűs pecsétjén (Kat. 3.9.2–3.).

⁴² A sasszárny tollai között kéz emlékünknél – Kanizsai (I.) István zágrábi püspök 1363-i helytartói pecsétjén (Kat. 3.1.1.), ill. (II.) István 1401-i gyűrűs pecsétjén (Kat. 3.4.3.) – látható kendő nem másodlagos motívum, hanem a sasszárny ábrázolásához tartozó, sablonos korabeli díszítés, ld. Csoma J.: i. m. 1276–1278.; vö. Csergheő Géza: Czimertani fejtegetések. *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam, 6 (1886) 228–230.

század elején bővült az asztrális szimbólumokkal, a változás ráadásul a család több ágán is közel egyidejűleg adatható. A csillag a témánkhoz vonható emlékek közül legkorábban Kanizsai (III.) László 1493-ból, illetve 1496-ból fennmaradt gyűrűs pecsétjein bukkant fel – igaz, egyelőre pajzson kívüli elemként (Kat. 3.11.3–4.). A pajzson első ízben (III.) László fivére, (V.) János ábrázoltatta az égitesteket: 1515-ben nyert armálisában a magyar gróf „ősi címereként” egy olyan kompozíciót írta le, amelyben a szárnyas saslábtól jobbra arany csillag és holdsarló, balra arany csillag látható.⁴³ Ugyanezek a motívumok alig két esztendővel később már (III.) László és (V.) János másodunokaöccsének, (VI.) Lászlónak a címerében is megjelentek: 1517–1524 között használt pecsétjén a fő motívum mellett jobbról csupán holdsarló, balról szintén egy hatágú csillag látszik (Kat. 3.14.1.), 1519-ben nyert címerbővítő oklevele ugyanígy ábrázolja a kedvezményezett korábbi címerét.⁴⁴ Kanizsai (VI.) Lászlóné Bélteki Drágfi Anna 1525-ben és 1526-ban adatható gyűrűs pecsétjének pajzsán pontosan ugyanazt az elrendezést ismerjük fel, mint férje pecsétjén és armálisában (Kat. 3.15.1.) – nem lehetetlen, hogy a gyűrű eredetileg az 1525-ben elhunyt (VI.) Lászlóé volt, s tőle maradt az özvegyre. Mivel a Kanizsai (VI.) Lászlótól fennmaradt emlékek tökéletesen azonos pajzsábrázolást mutatnak, biztosan tudhatjuk, hogy ő már következetesen mellékalakokkal, holdsarlóval és csillaggal használta a címerét: ezek pozíciója hasonló az (V.) János armálisán látottakhoz, csak számuk különbözik, ami talán annak tudható be, hogy a család egyes tagjai ezzel akarták címerüket egymáséitól is megkülönböztethetővé tenni. A család tagjaitól a 16. század elejéről ránkmaradt címerváltozatokat végigtekintve csupán Kanizsai Dorottya mellékalakok nélküli variánsa nem illeszthető az imént vázolt fejlődésmentbe: ennek kevésbé összetett kompozíciója valószínűleg a családi címer alakulásának archaikusabb fázisát őrzi.

IV. A pajzson kívüli elemek

Fentebb láthattuk: Csoma az Osl nemzeti címerét (is) külső ékítményekkel ábrázolt, összetett heraldikai kompozícióként határozta meg. Forrásaink ennek egyértelműen ellentmondanak. Sisakdísz mindössze három emlékünknél: Kanizsai (I.) István zágrábi püspök 1363-ból való, szlavón helytartói pecsétjén (Kat. 3.1.1.), (II.) Miklós 1404-i sírkövén és (V.) János 1515-i címereslevelében találhatunk. (I.) István pecsétjének ábrája a maga nemében különleges: a szárnyas sasláb eleve egy csöbörűségeken áll, fölötte pedig az uralkodói címerből vett, patkót harapó struccot láthatjuk egy újabb csöbörűségekre illesztve. (II.) Miklós sírlapján és (V.) János armálisában a sisakdísz a pajzsábrát ismétli: a szárnyas saslábat. Sisaktakaró kizárólag ez utóbbi két forrásunkon tartozik a nemzeti vagy a családi címerhez, míg korona csupán (V.) János címerbővítő oklevelében

⁴³ Ld. 26. jegyz.

⁴⁴ Ld. 28. jegyz.

szerepel. Mindez leginkább azzal magyarázható, hogy a pecséteken a 16. század előtt a legtrikább esetben ábrázoltak pajzsból, sisakból, sisaktakaróból, koronából és sisakdíszből álló, teljes heraldikai kompozíciót – sírköveken vagy címeresleveleken viszont annál inkább.

Némiképp bővebb forrásanyag illusztrálja az Osl nemzetség – és azon belül a Kanizsai család – címerének pajzstartóit. A talamónok a szakirodalom meggyőző álláspontja szerint úgy alakultak ki a heraldikában, hogy a kerek pecsétmező és a bele helyezett háromszögletes címerpajzs kontúrja közötti körszeleteket a vésnökök különféle növényi vagy építészeti motívumokkal, állatalakkal vagy emberábrázolásokkal töltötték ki.⁴⁵ Az Osl nemzetség középkori címeres emlékei közül összesen hat értékelhető tétel vonható témánkhoz, s valamennyi a Kanizsai család tagjaihoz kötődik.

Nem tekintendő *per definitionem* pajzstartónak az a növénydísz, amelyet forrásaink közt első ízben Kanizsai (II.) István 1421–1425 között használt gyűrűs pecsétjének sérült lenyomatain találhatunk meg. Ezek a pajzs mellett kétoldalt valószínűleg egy-egy leveles ág, fölötté pedig természetes lilium ábrázolása látható (Kat. 3.4.7.). Emlékezhetünk: hasonló növénydísz már ugyanennek a (II.) Istvánnak az 1408-i gyűrűs pecsétjén is láttunk, csak ott közvetlenül a pajzs alakú kontúr nélkül ábrázolt szárnyas sas láb mellett. A későbbiekben Kanizsai Imre vagy Kanizsai (I.) Lászlóné Garai Dorottya 1443-i gyűrűs pecsétjén (Kat. 3.8.1.), illetve Kanizsai (III.) Miklós 1451–1454 között adatolható gyűrűs pecsétjén látunk a pajzs kétoldalán egy-egy leveles ágat. A pajzsot kísérő növényi motívum a magyar heraldikában a 13. századtól ismert jelenség: legkorábbi előfordulását Buda város 1292-i pecsétjéről ismerjük.⁴⁶ A szó szoros értelmében vett pajzstartónak minősül ellenben az a pajzs mögött álló, kiterjesztett szárnyú angyal, amely Kanizsai (II.) László 1457–1463 között használt pecsétjén (Kat. 3.9.1.), fia: (III.) László 1481-i pecsétjén (Kat. 3.11.1.), illetve Kanizsai (VI.) Lászlóné Bélteki Drágfi Anna 1525-i és 1526-i lenyomatokban fennmaradt gyűrűs pecsétjén (Kat. 3.15.1.) örökölt meg. Az angyalos telamón a magyar heraldikában a 15. század dereka óta rendszeresen szerepel, az egyik legelterjedtebb pajzstartó-típus.⁴⁷

A pajzson kívüli elemek sorában különös figyelmet érdemelnek a Kanizsai család egyes tagjainál szereplő csilla-

⁴⁵ Pastoureaux, M.: i. m. 212.

⁴⁶ Kubinyi András: Buda város pecséthasználatának kialakulása. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 14 (1961) 109–146., különösen 110., 117.

⁴⁷ Legkorábbi előfordulását Kassa város 1423-i címeresleveléből ismerjük: Archiv mesta Košíc, Archivum secretum C 2. (= Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 269164.; ezt követően szerepel pl. I. Mátyás és II. Ulászló nagypecsétjein (Sigilla regum – reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. [Szerk. Érszegi Géza.] Bp., 2001. 74. [38. és 39. sz.]); az 1453-i kassai, ill. bártfai armálisokban (Archiv mesta Košíc, Archivum secretum C 3. = DF 269165.; Štátny archív v Poprade, Pobočka Bardejov, Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény 702. = DF 213391.), továbbá Bakócz Bálint 1459-i, ill. Császár István és Petneházy Benedek fiai 1462-i (Magyar címeres emlékek – Monumenta Hungariae heraldica. [Közli Fejérpataky László–Áldásy Antal.] I–III. Bp., 1901–1926. I. 73–74. [XIX. sz.], 75–76. [XX. sz.]) címereslevelében.

gok és névbetűk, mivel ezek idővel felkerültek némelyik családtag címerpajzsára, illetve uralkodói privilegiális is született a használatukkal kapcsolatban. Legkorábbi előfordulásukat Kanizsai (III.) László 1493-i gyűrűs pecsétjén tanulmányozhatjuk: ezen a pajzs felett két, hatágú csillag között „L” majuszkula olvasható (Kat. 3.11.3.). Három esztendővel később, 1496-ban (III.) László már egy újabb gyűrűs pecsétet használt, amelynek elmosódott lenyomatán három pont (vagy esetleg csillag) között „L” és „K” betűk szerepelnek. (VI.) László – az előbbi másodunokaöccse – 1517–1524 között használt pecsétjén a csillag már a pajzson látható, a névbetűk a pajzs fölött (Kat. 3.14.1.). Az utóbbiak használatát címerének különféle ábrázolásain 1519-ben II. Lajos címerbővítő oklevélben külön is engedélyezte.

Mivel Kanizsai (III.) László 1481-ből és 1495-ből fennmaradt, nagyobb, köriratos címeres pecsétjein névbetűk nincsenek, könnyen elképzelhető, hogy ezek a gyűrűs pecsétekre sem a címer alkotórészeiként kerültek, hanem a körirat helyettesítésére. A csillagoknak (vagy pontoknak) eredetileg talán egyszerű díszítő funkciójuk lehetett, ám a 16. század elején a család több tagjának címerében kétségkívül fontos, pajzsra emelt elemmé váltak, mint arra fentebb konkrét példákat is láttunk.

V. Összegzés

A vizsgált *genus* tagjai közül Péter fia Gergely ispán volt az első, akinek a címere ránk maradt. Ez az 1292-ből származó emlék azt tanúsítja, hogy az Osl nemzetség címerében eredetileg a madár teljes alakos képe szerepelt, s ebből alakult ki idővel a természetben nem létező, *pars pro toto* jellegű, elvont szimbólum, a szárnyas sas láb. Györffy György úgy vélte: a magyar ősfoglalóktól eredeztetett *genusok* címereiben az állatábrázolások végső fokon az egyes nemzetségek pogánykori totemállataira vezethetők vissza.⁴⁸ Álláspontját jómagam önálló dolgozatban igyekeztem cáfolni. Vizsgálódásaim arra mutattak, hogy a szittyia nemzetségek állatalakos (főképp ragadozómadarat ábrázoló) címereinek kialakulása mögött sokkal inkább a 13. századi arisztokráciának az az igénye húzódnak meg, amellyel a korabeli előkelők igyekeztek minél dicsőbb színben feltüntetni tulajdon származásukat.⁴⁹ A magukat az ősfoglaló magyaroktól származtató nemzetségek 13. századi címerei viszonylag gyakran ábrázoltak állatalakot, és ezek között is túlnyomórészt (ragadozó)maradakat, s nézetem szerint ennek az a magyarázata, hogy – mint az más forrásból is kikövetkeztethető – a késő Árpád-korban leginkább ezeket vélték a kereszténység felvétele előtti pogány múlt jelképeinek.⁵⁰ Osl nb. Péter fia Gergely ispán pecsétjén a madárábrázolást magam tehát nem totemisztikus

⁴⁸ Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. I–II. *Századok*, 92 (1958) 12–87., 565–615. = *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp., 1959. 1–126. (ez utóbbi oldalszámaira hivatkozom), különösen 1–6.

⁴⁹ Körömdi T.: i. m.

⁵⁰ Körömdi T.: i. m. 415.

eredetű szimbólumnak tekintem, pusztán a nemzetség ősi, honfoglaló eredetét hirdető, valószínűleg csupán a késő Árpád-korban kialakult jelvénynek. A madár nyaka mellett látható kereszt vélhetően a könnyebb azonosíthatóság kedvéért került a címerbe: a 13. század végén ugyanis már zavaróan sok magyarországi *genus* címerében szerepelt sematikus madárábrázolás. A kereszt mint mellékalak a későbbiekben egyetlen Osl nembéli személy jelvényében sem bukkan fel újra.

A 14. század derekától a nemzetség címere már bizonyíthatóan a Csoma által is rekonstruált, feketével ábrázolt szárnyas sasláb volt. A fő motívum mellett másodlagos címerképként holdsarló és csillag szerepel viszonylag a leggyakrabban. A csillag a 15. század utolsó évtizedében még pajzson kívüli elemként tűnt fel Kanizsai (III.) László két gyűrűs pecsétjén, ám 1515-ben már a holdsarlóval együtt a Kanizsaiak „öröklött címerének” részeként írta le (V.) János armálisa. Mivel (III.) László és (V.) János apjának, (II.) Lászlónak a fennmaradt pecsétjein nyoma sincsen semmiféle mellékalaknak a szárnyas sasláb mellett, az ismeretlen jelentést hordozó asztrális elemekkel valószínűleg csak fiai bővítették a családi címert. A két égitest ábrázolása igen hamar felbukkant a Kanizsai család másik ágának címerhasználatában is: (VI.) László pecsétjén 1517-től szerepeltek, s 1519-i armálisa is említette őket. A hazai heraldikában a 14. századtól kimutatható jelenség, hogy az egy-egy nemzetség vagy család eltérő ágain feltűnő címerváltozatokat idővel a teljes rokonság átveszi.⁵¹ Valószínűleg a Kanizsaiak 16. század elején feltűnő, csillaggal és holdsarlóval bővített címere is hasonló utat járt be. A fennmaradt forrásokból arra következtethetünk, hogy az Osl nemzetség (és azon belül a Kanizsai család) címerének pajzsmezőjét kitöltő máz gyakran változott. A Kanizsaiak címerhasználatában a kék máz talán ugyancsak a 16. század elején állandósult, amikor az égitestekkel bővített családi címer azonos színekben jelent meg (V.) János 1515-i, illetve (VI.) László 1519-i armálásában.

A fennmaradt ábrázolások tanúbizonysága szerint az Osl nemzetség tagjai a 16. század előtt nem törekedtek személyes címer kialakítására: a közös nemzetségi szimbólumot valamennyien azonos formában, címertörés nélkül használták. Ebből a szempontból különösen érdekes mintát jelentenek Kanizsai (II.) István fennmaradt pecsétjei. A pályája csúcán a királyi ajtónállómester méltóságáig jutó előkelő hosszú pályafutása alatt – ismeretlen okból – legalább hatféle különböző gyűrűs pecsétet használt (Kat. 3.4.2–3., 3.4.5–8.). Ezek közül a legkorábbin – amelynek lenyomata 1391-ből maradt ránk – a szárnyas sasláb mellékalakok nélküli, egyszerű ábrázolása szerepel (Kat. 3.4.2.), a következő gyűrűs pecséten, 1401-ben a szárny tollai között kendő lobog (Kat. 3.4.3.). 1408-ban a sasszárny két oldalán egy-egy leveles ág látható (Kat. 3.4.5.). A növényi motívumok az 1413-i, illetve 1421–1425 között használt nyomók lenyomatain már nem szerepelnek (Kat. 3.4.6–7.), ám az 1426-i gyűrűs pecséten visszatérnek: a

pajzs két oldalán ábrázolják őket (Kat. 3.4.8.). Ezek a változtatások hol a fő motívum ábrázolásmódját érintik, hol mellékalakot adnak a címerhez, hol pedig külső ékítményeket. Egyetlen módosítás sem bizonyult tartósnak, ez pedig arra utal, hogy Kanizsai (II.) István vélhetően csupán sűrűn cserélt gyűrűspecsétjeit szerette volna egymástól megkülönböztethetővé tenni általuk, s nem személyes címer kialakítására törekedett.

Az Osl nemzetség címerváltozatainak áttekintése ezen felül módszertani szempontból azzal a tanulsággal járt, hogy Csoma József nagy jelentőségű kézikönyvének száz esztendővel ezelőtti megállapításait már nem lehet ellenpróba nélkül elfogadni. Mivel napjainkban már sokkal több forrás áll rendelkezésünkre, a részletekről – de egyes esetekben lényegesebb kérdésekről is, mint esetünkben a mázak problematikájáról – jóval árnyaltabb kép is rajzolható.

I. FÜGGELÉK

Kanizsai (V.) János 1515-i és Kanizsai (VI.) László 1519-i címereslevelei

1.

Bécs, 1515. augusztus 3. — I. Miksa választott német-római császár Kanizsai [V.] Jánost Neuburg-am-Inn gróffjává teszi, és címert adományoz neki.

Átírása Georg von Slatkonja bécsi püspök 1515. augusztus 9-i oklevelében: DL 22713. Hártya (63,3 × 77,6 cm), közepén festett címer (12,8 × 10,7 cm).

Irod.: Dénes Radocsay: Österreichische Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance in Budapest. *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, 18 (1964) 91–106., különösen 95–96., Fig. 1. (a címer hibás leírásával); Radocsay, D.: Renaissance Letters Part II. i. m. 81. (a címer hibás leírásával); Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. [Katalógus.] (Szerk. Mikó Árpád–Takács Imre.) Bp. 1994. 475. (IX-56. sz., Érszegi Géza–Wehli Tünde, a címer színes fényképével); Nyulásziné Straub É.: Mohács előtti i. m. 258. (229. sz., a címernyerő nevének téves megállapításával).

Wir Maximilian von gotes genaden Erwelter Römischer Kaiser zu allenzeiten merer des Reichs in Germanien In Hungern Dalmacien, Croatien etc. Kunig Ertzhertzog zu Österreich Hertzog zu Burgundi zu Loterigg zu Brabant zu Steir zu Kernntn zu Crain zu Limburg zu Lutzemburg vnd zu Gheldern Landgrave in Ellsass Furst zu Swaben Phallenntzgrave zu Habsburg vnd Honigew gefurster Grave zu Burgundi zu Flandern zu Tirol zu Gortz zu Arthois zu Hollant zu Selannt zu Phirt zu Kiburg zu Namur vnd zu Zuphen Marggrave des heiligen Romischen Reichs der Enns zu Burgaw Herr zu Frieslannd auf der Wyndischen March zu Mecheln zu Portenaw vnd zu Salins. Bekennen offentlich mit disem brieve vnd tun kunnt allermeniglich. Wiewol wir aus Römischer kaiserlicher hohe vnd wirdigkait darein wir durch schickung des allmechtigen gesetzt altzeit genaigt sein aller vnd yedlicher vnser vnd des heiligen Reichs vnderthanen vnd getreuen Ern aufnemen vnd bestes fur zu wendnen vnd zu betrachten so wirdet doch vnser kaiserlich gemuet mer begirlicher zu denen die in Adelichem wesen vnd tugendn herkommen vnd sich gegen vnns vnd dem heiligen Reiche in gehorsamer vnd williger diennstperkait fur annder ertzaigen Sy noch mit mer genaden begaben vnd Irn stand vnd lob zu erheben vnd zu breisen. Vnd wann wir nw Dem Edlen vnserm Rat vnd des Reichs lieben getreuen Johannsn Grauen zu Sprintzenmarck herr zu Lokennhausn vnd Valpach vnser Graftschafft vnd Slos Newnburg am Yn mit Irer zugehörung aus etlichn vrsachen vnns dartzu bewegend auf ainen ewigen widerkauff verkaufft vnd zugestelt haben, laut vnd ynnhalt der brieue deshalben ausgangen, Das wir demnach angesehen vnd betracht haben obgemelts Graf Johannsn alt Adelich herkommen vnd wesen, auch die Ritterlich redlich tatn vnd getrew annemen vnd nutzlichen diennste so Er gemainer Cristennhait wider die vnglawbi-

⁵¹ Rácz György: Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 68 (1995) 11–34., különösen 20.

gen vnd vnns vnd dem heiligen Reiche vnd vnserm Haws Österreich in den vergangen hungarischen krieg vnd sonnderlich mit belegerung vnd eroberung der Stat Stuelweissenburg vnd annder Stet vnd Sloss in Hungern vnd Windischen Lannden, vnd in dem Jungstn hungarischen krieg mit darstreckung seins leibs vnd guets maniguelig weg offit williglich vnd vnerdrieslich getan vnd bewisen vnd hinfuro in kunnfftig zeit wol tun mag vnd sol, Vnd darumb zu ergetzlichkeit solher seiner getrewen vnd nutzlichen diennste auch damit Er vnnd sein erben gegen vnndem heiligen Reich vnd vnserm Haws Österreich in solhen getrewen diennsten verharnt vnd zu noch grössern tugendn vnd guetaten geraitzt werdn mit wolbedachtem muet guetem Rat vnd rechter wissen dem genannten Johannsen Grauen zu Sprintzenmarckt dise sonnder gnad getan vnd ine zu ainem Grauen oberurter Grafschafft Newnburg am Yn, gewirdigt, geschöpft vnd gemacht vnd Ime dartzu derselben Grafschafft Newnburg Wappen vnd clainat, die vnns vnd dem heiligen Reich, nach abgange der Grauen daselbst, ledig worden vnd haim geuallen, Vnd mitnamen sein Ain weisser oder Silberfarber Schilt daryim aufrecht ein Greiff, das Vordertail vnd flugl roet, vnd das hindertail gelb oder goldfarb, mit aufgeworffen Swantz, offn gelbn Schnabel vnd roeter ausgeslagner zunnge, haltend in seinen vordern fuessn ain hasn seiner naturlichn farb, Vnd auf dem Schilt ain gelber oder goldfarber Turniershelm geziert mit roeter weisser oder Silberfaver vnd gelber oder goldfarber Helmdeckhn, darauf ain gelbe oder goldfarbe Cron, daryim ain vordermail ain Rotn greiffn mit aufgetanen roetn flugln gelben offem Snaibl aufgeslagnt roter zungen vnd gelben ausgerecknt fuessn von newem gnediglich verlihn, zu gestelt vnd gegeben Auch zu gelassn solh obbestimbt Wappen vnd clainat neben seinen Erblichen wappn vnd Clainatn, die mitnamen sein Ain plaber oder Lasurfarber Schilt, daryim auf ainem gelbn oder goldfarben Adlers Fues, ain aufgetane Adlers Flug darunder im vndern vordern ege des Schilts ain gelber oder goldfarber Monschein, die Spitz gegen der Flug vnd Fuesz kerend daryim ain Stern, vnd gegen vber hindern Fues auch ain gelber oder goldfarber Stern, vnd auf dem Schilt ain Turniershelm auf der rechzn seint gelber oder goldfarber blaber oder lasurfarber vnd auf der Linckhen seint mit gelber oder goldfarber vnd swartzen Helmdeckn geziert, in ainem quartierten Schild beyeinander alsz dann in mitte diss gegenwurtigen vnnsers briefs dieselbn Wappn vnd clainat gemalet vnd mit farben eigenntlicher ausgestrichen sind, Oder aber yedes derselben Wappn allein oder beunder wie In das verlust zefuern vnd zu gebrauchen vergunt vnd erlawbt haben, Wirdigen, machen, tun, geben verleichen, vergunnen vnd erlauben Ime solhs alles von Römischer kaiserlicher macht volkomenhait aigner bewegnus vnd rechter wissn in craft ditz briefs Vnd in ainen setzen vnd wellen, Das sich nw hinfuro der genannt Graf Johanns von Sprintzenmarckt vnd sein elich leibserben vnd derselben Erbenserben Namen vnd Stamen, fur vnd fur in ewig zeit Graf vnd Grefin zu Newburg Sprintzenmarckt, Herr vnd Frewlein zu Lokennhawsen vnd Valpach nennen, haissn vnd Schreiben, vn von meniglich also gennet, geschriben geert vnd gehalten werdn, Auch all vnd yedlich genad, Freihait, Eer, wird, vortail, Recht vnd gerechtigkeit in geistlichen vnd Weltlichen Stennden vnd sachen, auch derselbn vorberurten Grafschafft vnd derselben abgestorben Grauen zu Newburg Wappn vnd clainat, wie obstet fuern Sich der in allen vnd yedlichen Erlichen vnd redlichn dachn vnd geschafften zu Schimpf vnd zu ernst gebrauchen vnd gewiessn als annder Grauen des heiligen Reichs solhs alles Haben gebrauchn vnd gewiessn von Recht oder gewonnhait, von allermeniglich vnnerhidert. Doch vnns vns vnserm Haws Österreich, an vnsern Obrigkaitn Herlichaitn vnd gerechtigkeit vnergriffenlich vnd vnschedlich, Vnd gebieten darauf allen Churfursten Furstn, geistlichen vnd weltlichen Prelatn Grauen, Freyen, Herrn Rittern, Knechten, Habtleutn Vitzthumben, Vogten, Phlegern, Verwesern, Ambtleutn, Schulthaissn Burgermaistern Richtern, Reten, kundigern der Wappn, Ereholdn Perseuanntn Burgern gemaindn vnd sonst alln annders vnsern Vnd des Reichs, auch vnser Erblichen Furstenthumben vnd Lannden vnderthanen vnd getrewen, in was Wirdn Staats oder wesen die sein, ernstlich mit disem brieue vnd wellen, Das Sy den obgenannten Johannsen Grauen zu Newburg vnd Sprintzenmarckt vnd sein elich leibserbn vnd derselben Erbenserbn, fur vnd fur, in ewig zeit, als Recht geborn Grauen vnd Grafyn zu Neuborg haltn, Ern, nennen vnd Schreiben vnd an disn vnsern gnadn Freihaiten vnd Rechten, auch den obbestimbt Wappn vnd clainatn, wie obstet, nicht hindern noch Irm, sonnder Sy des alles obgeschribnermassen geruebiglich, gebrauchn Gewiessn vnd genutzlichn dabey bleiben lassen vnd hiewider nit tun, noch yemands annderm zu tun gestattn in kain weis, als lieb ainem yedn sey, vnser vnd des Reichs vngnad vnd dartzu ain peen Nemlich Hundert marck lotigs goldes zuuermeidn, die ain yeder so offit Er freuenlich hiewider tuet, vnns

halb in vnser vnd des reichs Camer, vnd den andern halbtail dem obgewielten Johannsen Grauen zu Neuburg vnd Spintzenmarckt, vnd seinen Erbn unabeslich zubezallen verfallen sein sol. Mit vrkund ditz briefs besigelt mit vnserm anhangendem Innsigl, Geben in vnser Stat Wienn am Dritten tag des Monets Augusti Nach Christi geburt funfzehnhundert vnd in funfzehndn Vnser Reiche des Römischen im dreissigsten vnd des Hungarischen im Sechszwanzigstn Jaren.

2.

Buda, 1519. március 12. — II. Lajos magyar és cseh király kibővítí Kanizsai [VI.] László vasi ispán címerét.

Eredeti: DL 24772. Hártya (50,2 × 65,0 cm), bal felső sarkában festett címer (18,4 × 13,5 cm). Humanista cursiva, az első sor és a kezdőbetűk díszítettek. Vörös-fehér-zöld sodraton függő, természetes színű viaszcipőben vörös viaszba nyomva II. Lajos király titkospecsétje. A szöveg fölött jobbra kancelláriai jegyzet: *Commissio propria domini regis*, az oklevél hátlapján újkori feljegyzések.

Irod.: *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 101–102. (a címer fekete-fehér rajzával), 131.; *Hoffmann Edith*: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái. Bp. 1928. 57.; *Wolf Rózi*: II. Lajos egy ismeretlen olasz címerfestője. *Magyar Művészet*, 4 (1928) 697–708., különösen 699., 701–703. (a címer fekete-fehér fényképével); *Hoffmann E.*: Régi magyar i. m. 181.; *Sulica Szilárd*: A betű szerepe a magyar címerképeken. *Turul*, 46 (1932) 52–61., különösen 57.; *Balogh Jolán*: Kora-renaissance. In: A magyarországi művészet története. (Szerk. Fülepp Lajos.) I. k. Bp. 1956. 282. 207. ábra (a címer fekete-fehér fényképe); *Radocsay, D.*: Renaissance Letters Part I. i. m. 256.; *Radocsay, D.*: Renaissance Letters Part II. i. m. 83. Fig. 25. (a címer fekete-fehér fényképe), 84.; Mátyás katalógus 1982. 531. (No. 578., Éva Nyulászi-Straub), Abb. 51. (a címer színes fényképe); Mátyás katalógus 1983. 87. (784. sz.), 139. 64. kép (a címer fekete-fehér fényképe); *Nyulásziné Straub É.*: Öt évszázad i. m. XLIV. t. (a címer színes fényképe), 127.; *Nyulásziné Straub É.*: Mohács előtti i. m. 258. (246. sz.).

Ludovicus Dei Gracia rex Hungarie et Bohemie etc. tibi fideli nostro magnifico Ladislao de Kanyasa, comiti comitatus Castriferrei salutem et gratiam nostram regiam. Decet maiestatem regiam veluti bonum ac sapientem reipublice sue moderatorem subditorum suorum animos ac benemerita equa lance metiri, muneribusque dignis iuxta merita eorumdem elargitis alacres ac prompcores ad quevis regni munia obeunda efficere; sane quum nos animo nostro regio maiorum tuorum domi belloque egregia et preclara facinora considerarem, qui virtutibus imbui bellicisque exercitiis occupari pulchrum putantes, sacro diademati nostro nostrisque predecessoribus probe fideliterque servierunt, proque rerum preclare gestarum gloria vitam corpusque non desidia aut topori submiserunt, sed iugis laboribus ac sollicitissime vigile implicuerunt usque adeo, ut regna nostra et eorum confinia ab insultibus hostium viriliter tutarentur, sepeque in acie bellorum acerrime decertantes victores quidem, sed non sine sanguinis eorum largo fluore ad suos redirent: que profecto non obliteranda, sed magnis preconiiis extollenda censemus; tuaque item servicia fidelia, que maiestati nostre summa cum animi constancia ubique exhibuisti et exhibere non cessas: gracioso favore prosequentes tum premissorum maiorum tuorum, tum ob tuas virtutes te singulari gracia nostra complecti decrevimus. Ut igitur et tuis et maiorum tuorum huiusmodi virtutibus aliquatenus in presencia responderemus, utque imposterum tanto ferventiore zelo et studio ad quevis nostra regia et regni nostri munia et servicia accendaris et inflammeris, quanto uberiore donario a maiestate nostra te ornatum decoratumque esse conspexeris, ad illa et vestra antiqua insignia – virtute maiorum tuorum parta scilicet: scutum triangulare per totum celestini coloris, in cuius ima parte aquile pedis sinistra genutenus effigies furva, auro distincta unguibus uncis et nigris fixa, ala itidem aquilina sinistra expansa ipsi pedi superne iuncta et conbituminata visitur; idemque campus parte dextra lune, sinistra vero stelle auricone simulacrum excipit – nos supra scutum binas litteras L et K tuum familieque tue nomen representandas, duas item draconum coronatorum et ferocissimorum quidem figuras rubris insectionibus terribiles et viridi aureoque maculis micantes, pedibus perniciousis alisque celeribus formidolosos, avitis insignibus premissorum meritorum tuorum intuitu de gracia nostra speciali adiecimus, dracones quidem scutum hinc atque hinc complexi, caudas inferne, superne colla ingentibus spiris complicantes hiancia ora flammas lingue loco eructancia post tergum detorserunt; supra scutum

supraque litteras et reflexa draconu colla cassidem posuimus argenteo colore insignem, cuius cono flos varicolor prominat, qui sensim defluens in diversum abiit flexuris florum contortis, divaricatisque in apertum aera evolasse dignoscitur: prout hec in capite presencium litterarum artificis manu docta clarius expressata visuntur, tibi tuisque heredibus et posteritibus universis danda duximus et conferenda, damusque et concedimus ac presentibus elargimur, ut tu tuique heredes et posteritas universa prescripta arma et virtutis insigni a modo impostorum ubique in bellis, preliis troiis [?] ac aliis quibusque rebus et exercitiis militaribus, necnon sigillis, velis, cortinis, papilionibus et generaliter in quarumlibet rerum et expeditionum generibus ferre possis et valeas, heredesque tui possint et valeant, eisdemque perpetuo uti, frui et gaudere. In cuius quidem nostre erga te gratie et benevolencie evidentiis signum tibi heredibusque et posteritibus tuis prefatis universis annuendum duximus et concedendum, ut tu et omnis tua posteritas liberum a modo perpetuis temporibus successivis quoad [?] sigilla cere rubeae usum instar aliorum tali cera in sigillis utencium habere illaque libere item uti possitis, litterisque vestris, quas cum signis et armis vestris cera rubea consignaveritis, semper et ubique vigor et fides adhiberatur et haberi censeatur; immo annuimus et concedimus harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut rex Hungariae utimur, est appensum, vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude in festo beati Gregorii pape, anno Domini millesimo quingentesimo decimo nono, regnorum nostrorum Hungariae et Bohemiae etc. anno tercio.

II. FÜGGELÉK

PECSÉTKATALÓGUS

Az Osl nemzetség, az Ostfi és a Kanizsai család tagjainak pecsétjei 1526-ig

Az adattárban az Osl nemzetség és az abból kiszakadt családok tagjaihoz köthető valamennyi értékelhető pecsétlenyomatot igyekszem számba venni a Magyar Országos Levéltár *Collectio Diplomatica Hungarica* c. digitális korpusz 2010. május 31-ig közzétett anyagában (*Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás [DL-DF 5.1] 2010. Elérhetősége: <http://www.mol.arcanum.hu/dldf/> [a továbbiakban: DL-DF adatbázis]) megtalálható pecsétfényképek, illetőleg a három legnagyobb hazai pecsétgyűjtemény (a Magyar Országos Levéltár V szekciója, továbbá a Budapesti Történeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet kolekción) alapján. Bizonyos vagyok benne, hogy a digitális adatbázis anyagának feltöltöttségének növekedésével jelen adatbázis is bővíthető lesz a továbbiakban.

Az összegyűjtött anyagot a nemzetség ágai (családok) szerint csoportosítva írom le, ezek megállapításához Engel Pál genealógiai táblázatait használtam (Engel P.: Genealógia i. m. Osl nem, 3. tábla: Ostfi [Asszonyfalvi], 5. tábla: Kanizsai, 6. tábla: Kanizsai [folytatás], 7. tábla: Szöre [Agyagosi]). Az egyes ágakon (családokon) belül személyenként haladok, a sorrendet itt az egyes pecséttulajdonosoktól fennmaradt legkorábbi pecsétnek kronológiai rendje adja. A személyek nevében a zárójeles sorszámok – például Kanizsai (I) István – dolgozatomban szövegéhez hasonlóan itt is arra utalnak, hogy az illető hányadikként szerepel az adott keresztnévvel viselő családtagok sorában Engel fent idézett genealógiai táblázatain. Amennyiben ugyanattól a személytől több eltérő típusú pecsét maradt ránk, úgy ezeket nagypecsét – (kisebb) pecsét – gyűrűs pecsét sorrendben tárgyalom. A pecsét típusának meghatározása során csakis akkor minősítem a lenyomatot hivatali (például érseki) pecsétként, amennyiben erre a körirat vagy az illető corroboratiója egyértelmű utalást tesz, egyébként beírom a minimalista formatipológiai meghatározással. A hasonló típusba tartozó, ám eltérő nyomóval készített lenyomatokat (például ugyanazon személy több, különböző gyűrűs pecsétjét) első előfordulásuk kronológiai rendjében lajstromozom.

Az egyes pecsét leírása során kisebb módosításokkal azt a módszert vettem alapul, amelyet Ráczy György alkalmazott Az Ákos nemzetség címere c. tanulmányának katalógusában (*Turul*, 68 [1995] 26–34.). A pecséttulajdonosok legfontosabb életrajzi adatait – apjuk azonosítását, legkorábbi és legkésőbbi források említését időpontját és haláluk valószínű idejét – Engel már többször említett genealógiájának vonatkozó táblázatai alapján közlöm, ám helykímélés céljából erre nem utalok minden alkalommal külön. Az egyes pecsét leírása során először a pecsét alakját és méretadatait adom meg (A), az utóbbiak azonban természetesen elmaradnak, ha csak töredékes lenyomatot ismerek. Ezt követi a pecsét-

mező (M), majd a körirat (K) leírása. A pecsétmezők ismertetése során az egyszerűség kedvéért minden esetben heraldikai értelemben használok a „jobb” és a „bal” irányjelölést. A nyomó egyetlen pecsétnél őrződött meg, erre ott a köriratot követő helyen utalok (Ny). Az egyazon pecsétlenyomótól ránkmaradt lenyomatokat kronológiai sorrendben, sorszámozva tárgyalom (Pld/1, Pld/2 stb.), minden esetben a lehető legpontosabban megadva az eredeti irat és az esetleges pecsétmásolat jelzetét, továbbá – amennyiben ismerek ilyet – a pecsétlenyomatról közölt fényképek vagy rajzok bibliográfiai adatait. Mivel az Művészettörténeti Kutatóintézet pecsétmásolat-gyűjteményének anyaga gyakorlatilag megegyezik a Magyar Országos Levéltár V 8 fondjának anyagával, és folyószámos jelzeteik is azonosak, a mindkét gyűjteményben megtalálható másolatok esetében csupán a levéltár anyagára utalok. Külön ígylektem összegyűjteni az egyes pecsétre vonatkozó legfontosabb szakirodalmat (Irod). A fennmaradt lenyomatok állapotára alkalmanként a Megjegyzés rovatban (Megj.) térek ki, ám csakis abban az esetben, amennyiben a rendelkezésre álló példányok romlott állaga lehetetlenné teszi a pecsét maradványainak korrekt leírását. Szintén a Megjegyzés rovatba kerültek a keltezetlen lenyomatok alternatív keltezésével, a vitatott hovatartozású pecsét azonosításával vagy a korábbi szakirodalom megállapításával kapcsolatos kritikai észrevételeim. A DL-DF adatbázis ügynevezett pecsétkarton-adatait is használtam, de mivel ez nem tudományos publikáció, hanem segédlet, ráadásul számos hibát is tartalmaz, nem hivatkozom rá.

Az alábbi adattárban legalább kétszer idézett, de dolgozatomban eddig nem hivatkozott intézmények és művek rövidítései:

BTM = Budapesti Történeti Múzeum pecsétmásolati gyűjteménye
 MOL V 2 = Varju Elemér gipszmásolat-gyűjteménye
 MOL V 8 = Középkori pecsétkekről készült gipszmásolatok gyűjteménye
 MOL V 9 = Pecsétkekről készült fényképmásolatok
 MOL V 16 = A Magyar Nemzeti Múzeum törzssanyagából és az 1526 utáni gyűjteményből kiemelt pecsétlenyomatok
 Sopron Dipl. = Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron város, Diplomatarium

Engel P.: *Zsigmond bárói* = Engel Pál: Zsigmond bárói. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. (Szerk. Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde.) I. k. Bp., 1987. 114–129.

Főpapi pecsétke = A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. (Szerk. Bodor Imre.) Bp., 1984.

Fügedi E. = *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970.

Gesztelyi T.–Ráczy Gy. = *Gesztelyi Tamás–Ráczy György*: Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon. Debrecen, 2006. (ΑΓΑΘΑ XIX.)

Házi J. = *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I–II. k. Sopron, 1921–1943.

Hlatky M. = *Hlatky Mária*: A magyar gyűrű. Bp., 1938. (A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai 55.)

Kubinyi A.: *Bárók* = *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok*, 122 (1988) 147–212.

Kumorovitz L. B.: *Pecséthasználat* = *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Bp., 1993.² (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico digesta)

I. Lajos katalógus 1982 = *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Katalógus. (Szerk. Marosi Ernő–Tóth Melinda–Varga Livia.) H. n. [Bp.], é. n. [1982]

Lovag Zs. = *Lovag Zsuzsa*: Kanizsai János esztergomi érsek pecsétgyűrűje. *Folia Archaeologica*, 30 (1979) 193–204.

Repertórium = *Pecsétgyűjtemény, V szekció*. *Repertórium*. (Összeáll.: Sunkó Attila.) Bp., 2006. (A Magyar Országos Levéltár segédletei 23.)

Wagner, C. = *Carolus Wagner*: *Collectanea genealogico-historica illustratum Hungariae familiarum*. I. k. Posonii, 1802.

Zsigmond katalógus 1987 = *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. (Szerk. Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde.) II. Bp. 1987.

1. AGYAGOSI ÁG

1.1. Osl nb. Péter fia Gergely

1256–1292 k. szerepel a forrásokban: 1292-ben ispánnak mondja magát (1256: Sopron vármegye története. I. k. [Szerk Nagy Imre.] Sopron, 1889. 23., 1292: Uo. 58.). Az oklevélben szereplő „Gregorius comes de Alrams filius Petri comitis de progenie Oschli” kifejezésből kiindulva egyes kutatók azt feltételezték, hogy Gergely „arlamsi ispán” lett volna, ám a latin kifejezés helyes magyar fordítása inkább „Osl nb. Péter ispán fia arlamosi Péter”. A település azonosítására ld. *Csánki D.*: i. m. III. k. 598.)

1.1.1. Pecsét (1292)

A: ívelt oldalú háromszögpajzs alakú
 M: felröppenő madár ábrázolása, ennek nyakától jobbra egyenlőszárú kereszt
 K: gyöngyosorokkal keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + SIGILLV[M GRE]GORII • COMITIS
 Pld/1: 1292.: Zentralarchiv des Deutschen Ordens, Wien, Urkunden 13. (DF 283707.) – MOL V 9 1. t. 20.)
 Irod: *Nagy I.*: i. m. 143–144.; *Kumorovitz L. Bernát*: Az autentikus pecsét. *Turul*, 50 [1936] 56.; *Kumorovitz L. B.*: Pecséthasználat i. m. 66.; *Bertényi I.*: Címerváltozatok i. m. 46.; *Bertényi Iván*: Magyar címerter. Bp. 2003. 131. (112. jegyzet); *Körmendi T.*: i. m. 407.

Megj.: A pecsétről a MOL anyagában csupán egy rossz minőségű, elmosódott fénykép található. Eredetijét a Repertórium 1282-re keltezi, oklevéljelzetet nem ad meg. Kumorovitz Lajos Bernát a MOL 1930/1935-i növedéki naplójára hivatkozva említi „Osl-nembeli Gergely comes 1222-i, szárnya tövében kettős keresztet tartó sasos” pecsétjét. Mivel azonban Gergely nevű személytől 1222-ben kelt oklevelet nem ismerünk (DL-DF adatbázis), a leírás részben egyező elemei alapján igen valószínűnek tartom, hogy Kumorovitz az idézett helyeken a V 9 1. t. 20. jelzet alá sorolt lenyomatot tárgyalja hibás évszámmal. Bertényi Iván a pecsétet további magyarázat nélkül 1272-re datálja (*Bertényi I.*: Címerváltozatok i. m. 46.), magam pedig – mivel akkor még nem találtam a pecsétet hordozó oklevél azonosításához vezető nyomot – átvettem a Repertórium adatát, és a lenyomatot 1282-ből valónak mondtam (*Körmendi T.*: i. m. 407.). Újabb vizsgálódásaim azonban abba az irányba mutatnak, hogy a Repertórium adata éppoly téves, mint a korábbi szakirodalom által kínált évszámok. Mivel Osl nembeli Gergelytől egyetlen olyan eredeti oklevelet ismerünk, amelynek a pecsétje is fennmaradt (Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Die Urkunden von 1271 bis 1301. [Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza, 1965.] Graz–Köln, 1965. [Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung VII/2.] 273–274., DF 283707.), a V 9 1. t. 20. jelzetű fénykép alighanem ezt ábrázolhatja. Ezt az azonosítást két további körülmény is támogatja. A pecsét fényképének és az oklevél DF 283707. jelzetű fotómásolatának hátlapján egyformán az áll, hogy azokat a „M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár Wien-be vezényelt exponense” készítette. Erre nyilván az 1926-i badeni egyezmény után, de még 1944 előtt került sor (korábban nem létezett a levéltári delegátusok intézménye, később pedig másképp nevezték őket), s Kumorovitz – mint arra fentebb utaltam – éppen ezekben az években, az 1930/1935-i növedéki naplóban bukkant az általa idézett pecsét nyomára. Az iratot a DL-DF adatbázis 1282-re datálja, ám az oklevél datatioja szerint valójában 1292-ben kelt. Hasonlóképp problematikus a szakirodalomban a pecsét-ábra értékelése. Kumorovitz a pecséten „szárnya tövében kettős keresztet tartó” sast vélt látni, s korábban – a MOL elmosódott fényképéből kiindulva – magam is a következőket írtam a lenyomatról: „Az Osl nemzetség agyagosi ágából született Gergely ispán 1282. évi pecsétjén ugyancsak egy sas szerepel, amelynek bal szárnya tövében az uralkodói címerből származtatható kettőskereszt látható.” (*Körmendi T.*: i. m.

407.) A másodlagos pozícióban szereplő mesteralak azonban a MOL fényképének digitális eszközökkel tisztított nagyítása szerint egyszerű kereszt, és így természetesen tévedés az uralkodói címerből származtatni.

2. OSTFI CSALÁD

2.1. Ostfi Domonkos

Osl nb. Osl fia, 1307–1353 között szerepel a forrásokban († 1353): veszprémi ispán (1330–1342, 1345–1353), macsói bán (1340–1353) (*Engel P.*: Archontológia i. m. II. k. 179.).

2.1.1. Macsói báni pecsét (1345)

A: kör (d = 37 mm)
 M: jobbra forduló, szárnyas sasláb
 K: pálcákkal keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + • S(IGILLUM) DOMINI[F]ILII OSL [BANI] DE MACHOV
 Pld.: 1345. okt. 15. (DL 91363. – BTM 65.1611.; fényképe: I. Lajos katalógus 1982. 67. t.)
 Irod: I. Lajos katalógus 1982. 349. (243. sz.)

2.2. Asszonyfalvi Ostfi (III.) László

Ostfi (I.) Ferenc fia, 1419–1440 között szerepel a forrásokban: soproni ispán (1434–1439) (*Engel P.*: Archontológia. i. m. II. k. 179.) – ld. a 2.3. sz. tételt is.

2.2.1. Pecsét (1435?)

A: kör (d = kb. 20 mm)
 M: pálcával keretelt mezőben álló doborpajzs, benne balra forduló, szárnyas sasláb, amelytől jobbra talán kivont szablya (?), balra pedig csöbörhisak (?) látható, a pajzs a pecsétmezőt hiányosan tölti ki, így legalábbis felette vélhetően valamilyen egyéb motívumnak is szerepelnie kellett, ez azonban mára kivehetetlen
 K: nincs
 Pld/1: 1435. (MOL V 16 58.)

Megj.: Az egyetlen fennmaradt példány iratról levált, eredeti pecsét, az oklevél jelzete ismeretlen. Keltezését a Repertóriumtól vettem át.

2.3. Asszonyfalvi Ostfi (III.) László vagy Szentmártoni Ostfi (I.) Benedek

Ostfi (III.) László életrajzi adataira ld. a 2.2. sz. tételt. Ostfi (I.) Benedek: Demeter fia, 1409–1437 között szerepel a forrásokban.

2.3.1. Gyűrűs pecsét (1437)

A: kör (d = kb. 18 mm)
 M: pálcával keretelt mezőben álló doborpajzs (?), benne jobbra forduló, szárnyas sasláb
 K: nincs
 Pld/1: 1437. aug. 5. (DL 13076/1. – BTM 64.548.)

Megj.: Az egyetlen fennmaradt példány sérült: töredezett. Egyértelműen megkülönböztethető Ostfi (III.) László 1435-ben használt pecsétjétől (ld. 3.2.1. sz.). Az oklevelet Ostfi (III.) László és Ostfi (I.) Benedek közösen adta ki, és mindkettejük pecsétjével megerősítették, ám a másik lenyomat szinte teljes egészében lepergett.



Kanizsai (V.) János 1515-i armálisának címerábrázolása (DL 22713.)



Kat. 2.1.1.



Kat. 2.3.1.



Kat. 3.1.1.



Kat. 3.3.2.



Kat. 3.3.4.



Kat. 3.4.1.



Kat. 3.4.3.



Kat. 3.4.7.



Kat. 3.5.1.



Kat. 3.6.1.



Kat. 3.7.1.



Kat. 3.7.2.



Kat. 3.9.2.



Kat. 3.10.1.



Kat. 3.10.2.



Kat. 3.11.1.



Kat. 3.11.3.



Kat. 3.11.4.



Kat. 3.14.1.



Kanizsai (VI.) László 1519-i armálisának címerbrázolása (DL 22772.)

3. KANIZSAI CSALÁD

3.1. Kanizsai (I.) István

Kanizsai (I.) Lőrinc zalai ispán fia, 1330–1375 között szerepel a forrásokban († 1375): budai prépost (1347–1357), zágrábi püspök (1356–1375), szlavóniai helytartó (1362–1366) (*Reiszig E.*: i. m. 23.; *Lejla Dobrović*: Stjepan III. In: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Zagreb 1995.; *Engel P.*: *Archontológia*. i. m. I. k. 79., II. k. 123.).

3.1.1. Helytartói pecsét (1363)

- A: ívelt oldalú háromszögpajzs alakú (kb. 55 mm × 44 mm)
 M: csöbörsisakon álló, jobbra forduló, karmos sasszárny, tollai között kendő, rajta újabb csöbörsisak, amelynek a köriratba nyúló sisakdíszre patkót harapó, kitárt szárnyú, növekvő strucc
 K: pálcával keretelt, gótikus majuszkulás körirat, amelynek utolsó másfél szava a pecsétmezőben, a sasszárny két oldalán szerepel: + LOdOUICI [REG]IS • STEPhAnI EPI(SCOPI) • ZAGRABIE(n)SIS) [ET] REG[N]I S]CLAUOnIE : UICA | RII G(E)n(ER)ALIS
 Pld/1: 1363. dec. 3. (DL 239. – MOL V 8 1191.; fényképe: *Kumorovitz L. B.*: *Pecséthasználat* i. m. 17. ábra.; I. Lajos katalógus 1982. 67. tábla.; rajza: *Nagy I.*: i. m. 144. [részben pontatlan]; *Nyáry A.*: i. m. 62.; *Csoma J.*: i. m. 1276. (*Nagy I.*: i. m. alapján)
 Irod: *Nagy I.*: i. m. 143–144.; *Nyáry A.*: i. m. 62.; *Csergheő Géza*: *Czímertani fejtegetések. Archaeologiai Értesítő*. Új folyam, 6 (1886) 228–230.; *Csoma J.*: i. m. 1276–1278.; I. Lajos katalógus 1982. 351. (251. sz.).

Megj.: A köriratot a korábbi szakirodalom másképp oldja fel: S(IGILLUM) STEPhAnI EPI(SCOPI) ET REG[N]I S]CLAUOnIE UICAR(II) LOdOUICI REGALIS – illetve az utolsó szó helyén RIIGNALIS (!) alakkal. A pecsét kitört, a jobb felső sarka alatt látható „S” betű azonban nézetem szerint még akkor sem lehet a körirat kezdőszavának siglája, ha azt feltételezzük, hogy előtte a szöveg kezdetét jelző egyenlőszárú kereszt vagy más hasonló szimbólum is szerepelhetett. A köriratnak ugyanis ebben az esetben a pecsét felső sarkánál kellett volna kezdődnie, márpedig a nagyjából 10 mm széles lacuna méretéből kiindulva a pecsét sarka és az „S” között nem egy, hanem legalább két-három betű tört ki. A pecsétmezőben olvasható, összesen nyolc írásjel sem adhatja ki a hét betűből álló „REGALIS” szót: a sasszárny két oldalán valójában a „UICARII” szó utolsó három betűje és a „G(E)n(ER)ALIS” szó látható. Ez utóbbi írásmódja: a minuszkuláris „n” betű felett vízszintes (általános) rövidítésjel utal a kihagyott „E” és „ER” betűkre. Az általam kínált olvasatot támogathatja az a körülmény is, hogy István püspök az oklevél intituliójában sem mint „*vicarius regalis*”, hanem mint „*vicarius generalis*” nevezi meg magát.

3.2. Kanizsai (II.) Miklós

Kanizsai (I.) János fia, 1367–1404 között szerepel a forrásokban († 1404): zalai (1374–1375), mosoni (1383–1385), majd vasi, soproni és zalai (1387–1401) ispán, királyi tárnokmester (1388–1398), a kunok bírójá (1394–1395), komáromi ispán (1403 előtt) (*Reiszig E.*: i. m. 23–24.; *Engel P.*: *Archontológia*. i. m. II. k. 123.).

3.2.1. Tárnokmesteri (?) pecsét (1390–1392)

- A: kör (d = kb. 20 mm)
 M: damaszkolt (?) mezőben jobbra forduló, szárnyas sasláb
 K: gyöngysorokkal keretelt körirata olvashatatlan

- Pld/1: 1390. nov. 6. (Sopron Dipl. 284. [DF 201918.])
 Pld/2: 1392. jan. 10. (DL 7745.)

3.2.2. Gyűrűs pecsét (1401)

- A: hosszúka nyolcszög alakú (16 mm × 13 mm)
 M: gyöngysorral keretelt mezőben jobbra forduló, szárnyas sasláb
 K: nincs
 Pld/1: 1401. aug. 31. (DL 8666 – MOL V 9 1. t. 34.; BTM 64.475.)

Megj.: A pecsétet egyedülként megőrző iratot az országgyűgyök adták ki: intituliójában a Kanizsai család tagjai közül (II.) János esztergomi érsek mellett (II.) Miklós egykori királyi tárnokmester és (II.) István (egykori?) királyi ajtonállómester is szerepel, ám az oklevélre nyomott pecsétek között János érseké egyértelműen azonosítható, István 1401. szeptember 3-án használt gyűrűs pecsétje pedig más módon: a most tárgyalt pecsét tehát a legvalószínűbben Kanizsai (II.) Miklósé lehetett.

3.3. Kanizsai (II.) János

Kanizsai (I.) János soproni és vasi ispán fia, 1367–1418 között szerepel a forrásokban († 1418): egri (1376), majd esztergomi (1377–1384) prépost, egri püspök (1384–1387), esztergomi érsek (1387–1418) (*Reiszig E.*: i. m. 24.; *Sugár István*: *Az egri püspökök története*. Bp. 1984. 125–129.; *Engel P.*: *Zsigmond bárói* 424–426.; *Engel P.*: *Archontológia*. i. m. I. k. 63., 68., II. k. 123.; *Vajk Á.*: i. m. 196–200.). Az alább felsoroltakon kívül a szakirodalom Kanizsai (II.) Jánosnak még egy pecsétjéről vél tudni, amelyet állítólag Wagner Károly közölt volna *Collectaneája* második kiadásának I. decasában (*Lovag Zs.* 199.). A hivatkozott kötet képtábláján Wagner valóban kiadta egy olyan címer rajzát, amelyen egy jobbra forduló, karmos sasszárny látható, és amelyet a konstanzi zsinat 1413-i aktáira hivatkozva ő János esztergomi érseknek tulajdonított, azt azonban nem állította, hogy ennek eredetijét egy pecsétről vette volna (Wagner. C. I. k. 10. ábra). Magát a rajzot vizsgálva éppenséggel ennek az ellenkezőjére következtethetünk. Wagner ugyanis munkája képtábláin a pecsétet mindig teljes lenyomatokkal közölte (meghúzta a pecsét kontúrját, rávezette a köriratot, sőt a viaszgát is lerajzolta, és a pecsétbefüggesztő sodratot is jelezte), a János érsek címeréről készült képen azonban ilyesminek nyoma sincsen. Wagner talán inkább Kanizsai Jánosnak az Ulrich Richental konstanzi zsinati krónikájában megtalálható címerét másolhatta – pontatlanul – a maga munkájába (vö. *Thallóczy L.*: i. m. 109. [9. ábra]).

3.3.1. Érseki nagypecsét (1391–1393)

- A: mandorla alakú (kb. 90 mm × 53 mm)
 M: felső részén háromtengelyes, a középtengelyben kétszintes architektúra: fent baldachin alatt trónoló Madonna, bal karján a gyermek Jézussal, alatta trónuson ülő Szent Adalbert, a két oldalsó fülkében Szent László, illetve Szent István álló alakja, a pecsétmező alsó csücsében középen, oromzatos fülkében János érsek szembeforduló, térdelő helyzetben, mellette két oldalt indadísszal damaszkolt mezőben egy-egy ívelt oldalú háromszögpajzs, ezekben a pecsét hossz tengelye felé fordulva egy-egy szárnyas sasláb
 K: gyöngysorokkal keretelt, gótikus minuszkulás körirat: s(igillum) • johannis • archiepiscopi • strigoniensis
 Pld/1: 1391. (csak közlésből ismert, fényképe: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. [Bearb. Franz Zimmermann–Carl Werner.] Hermannstadt, 1902. III. V. t. 15. kép)
 Pld/2: 1394. márc. 22. előtt (Prímási lt. [Esztergom], Archivum Saeculare, Acta radicalia, R 8. [DF. 248608.]; fényképe: *Főpapi pecsétek XII. t. 63. kép*.
 Irod: *Nyáry A.*: i. m. 70.; *Főpapi pecsétek* 54. (63. sz.)

3.3.2. Érségi kisebb pecsét (1396–1401 [1403?])

A: kör (d = kb. 25 mm)
 M: balra forduló sasszárny (?)
 K: kívülről gyöngysorral, belülről kettős (?) pálcával keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + S(IGILLUM) IOhAn(N)IS ARChIE[PISCOPI] STRIGOnIEnSIS
 Pld/1: 1396. máj. 24. (DL 52936. – BTM 65.1387.)
 Pld/2: 1399. jún. 9. (DL 8455. – BTM 64.461.)
 Pld/3: 1400. (MOL V 2 316.)
 Pld/4: 1401. máj. 30. (DL 78449.)
 Irod: *Lovag Zs.* 196–197.

Megj.: Valamennyi fennmaradt példány erősen sérült, illetve töredékes. A MOL V 2 316. jelzetű másolat eredetijének jelzete ismeretlen. A DL 78449. jelzetű oklevélen látható töredékről mérete és a köriratából megmaradt (néhány betűs) részlet alapján vélem úgy, hogy ugyanattól a typariumtól kelt, mint a többi itt tárgyalt lenyomat. Lovag Zsuzsa megállapítása szerint, amennyiben a főkancellári tisztséget betöltő Kanizsai János az uralkodó pecsétjével eltávozott az udvarból, a kancellária az ő érseki typariumával erősítette meg a királyi okleveleket (*Lovag Zs.* 196.). Erre a gyakorlatra Lovag a legkorábbi példát 1393. június 27-ről (ZsO I. k. 2289. sz.), a legkésőbbit pedig 1403. február 12-ről (ZsO II/1. k. 2260. sz.) hozza. A kancellárián maradó érseki pecsétnyomó az 1403. február 12-i, DL 8870. jelzetű oklevélen látható, csekély töredék alapján (a köriratot kívülről határoló gyöngyör részletéből, illetve a pecsét foltjának méretéből kiindulva) talán azonosítható az itt tárgyalt pecséttel. Mivel János érsek és fivéréi 1404. január 13-i oklevelét (DL 8939.) a metropolita a corroboratio szerint „*propter carentiam pontificalis [sc. sigilli – KT]*” erősítette meg a gyűrűs pecsétjével – vagyis nem a főpapi pecsét távollétére (*absentia*), hanem hiányára hivatkozott –, a rendelkezésünkre álló adatok azt sugallják, hogy jelen érseki pecsétje használatával Kanizsai (II.) János legkésőbb 1403. február 12. és 1404. január 13. között felhagyott.

3.3.3. Gyűrűs pecsét (1399–1402)

A: hosszúkás nyolcszög alakú (kb. 16 mm × 14 mm)
 M: a körirat síkjánál mélyebb mezőben jobbra forduló, szárnyas saslább
 K: gótikus majuszkulás körirat: S(IGILLUM) IOh(ANN)IS ARCh(IEP(I)S(COPI) STRIGOn(IEN)SIS)
 Ny: 1387–1399: öntött arany pecsétgyűrű sötétkék, metszett zafírkövel: Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori Östvágyűjtemény 58.67.B – fényképe: . M. V. t. 54. ábra.; *Lovag Zs.* 194. 1. ábra
 Pld/1: 1399. dec. 21. (DL 34664 – BTM 64.980.)
 Pld/2: 1401. aug. 31. (DL 8666. – MOL V 9 1. t. 35.; BTM 64.467.)
 Pld/3: 1402. jan. 20. (DL 28951. – fényképe: *Lovag Zs.* 196. 3. ábra)
 Pld/4: [1388–1403 között?] virágvasárnap utáni kedden (DL 60133. – fényképe: *Lovag Zs.* 197. 4. ábra)
 Irod: *Hlatky M.* 62.; *Lovag Zs.*; Zsigmond katalógus 1987. 480–481. (D.46. sz.); Zsigmond katalógus 2006. 391–392. (4.102. sz.)

Megj.: A pecsétgyűrűt részint Kanizsai (II.) János esztergomi érsekségének kezdetét, részint a pecsét legkorábbi fennmaradt lenyomatának dátumát figyelembe véve kelteztem. A körirat csupán két oldalról fogja közre a pecsétmezőt: a szárnyas saslább felett és alatt nincs írás. Hlatky Mária még csupán valószínűsítette, hogy a pecsétgyűrű a 14. század végén keletkezhetett. A DL 34664 jelzetű, 1399-i oklevél alapján ezt immár bizonyosnak tekinthetjük. A DL 60133 jelzetű, éves kelet nélküli oklevél alternatív keltezése a DL-DF adatbázisban 1387–1402. A *terminus post quem* ezzel

szemben szerintem valószínűsíthetően 1388: elvileg elképzelhető ugyan, hogy Kanizsai (II.) János már 1387. április 2-án (vagyis virágvasárnap utáni kedden) választott esztergomi érsek volt, hiszen elődje talán 1387 februárjában hunyt el (*Bertényi Iván*: Demeter. In: Esztergomi érsek 1001–2003. [Szerk. Beke Margit.] Bp. 2003. 194.), a pápai megerősítést azonban csupán 1387. október 9-én kapta meg (ZsO I. k. 246. sz.). Ami a *terminus ante quem*-et illeti, nem világos, hogy mi alapján állítja Lovag Zsuzsa is a szóbanforgó oklevélről, hogy az 1402-nél „valamivel korábbi” (*Lovag Zs.* 194.). Az viszont bizonyos, hogy 1404 virágvasárnapja után Kanizsai (II.) János ezt a pecsétgyűrűjét már nem használhatta, hiszen 1404. január 13-án már egy másikkal pecsételt.

3.3.4. Gyűrűs pecsét (1404–1415)

A: hosszúkás nyolcszög alakú (kb. 17 mm × 14 mm)
 M: a körirat síkjánál mélyebb mezőben jobbra forduló, szárnyas saslább
 K: kívülről gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: + IOh(AN)nIS • ARChIEP(I)SCOPI • STRIGOnI(ENSIS)
 Pld/1: 1404. jan. 13. (DL 8939. – MOL V 8 187.; fényképe: *Lovag Zs.* 198. 5. ábra)
 Pld/2: 1408. július 10. (DL 9431/6. – BTM 64.493.)
 Pld/3: 1408. július 10. (DL 9432/4. – MOL V 2 317.; V 8 443.; fényképe: *Lovag Zs.* 199. 6. ábra; Zsigmond katalógus 1987. D.1/c.)
 Pld/4: 1415. márc. 21. (DL 78928.)
 Pld/5: keltezetlen (1415. okt. 21.– ZsO. V. k. 1144. sz.) (DL 25903.)
 Irod: *Lovag Zs.* 195–197.; Zsigmond katalógus 1987. 463. (D.1/c. sz.)

Megj.: Kanizsai (II.) János 1399–1402 között adatolható gyűrűs pecsétjéről (ld. 3.3.3. sz.) mind köriratában, mind a szárnyas saslább rajzolatában egyértelműen eltér. Lovag Zsuzsa szerint a pecsétmezőben látható „éles és részletező rajzból arra következtethetünk, hogy a címerkép ezen a második gyűrűn [ti. Kanizsai (II.) Jánosnak ezen az elsőtől megkülönböztethető pecsétgyűrűjén – KT] is ékköbe metszettek” (*Lovag Zs.* 195.). Az 1404. január 13-án kelt, DL 8939. jelzetű oklevél corroboratiója szerint az iratot „*modo archiepiscopali anulari quo ad presens propter carentiam pontificalis útimum sigillo fecimus communiri*”.

3.4. Kanizsai (II.) István

Kanizsai (I.) János soproni és vasi ispán fia, 1369–1427 között szerepel a forrásokban († 1427–1429): székely ispán (1391–1395), királyi ajtónállómester és somogyi ispán (1395–1401), komáromi (1398–1401), majd soproni (1411–1427) ispán (*Reiszig E.*: i. m. 24–25.; *Fügedi E.* 118.; *Engel P.*: Zsigmond bárói 425.; *Engel P.*: Archontológia. i. m. II. k. 123.).

3.4.1. Pecsét (1410–1425)

A: kör (d = kb. 26 mm)
 M: négykaréjos keretben, damaszolt mezőben jobbra forduló, szárnyas saslább
 K: kívülről gyöngysorral, belülről pálcával keretelt, gótikus minuszkulás körirat: * domini : stephani : de : kanisa : IIII
 Pld/1: 1410. febr. 10. (DL 35786. – BTM 65.1052.)
 Pld/2: 1411. nov. 14. (DL 9833. – MOL V 8 10.)
 Pld/3: 1419. ápr. 5. (DL 10791. – BTM 65.1645.)
 Pld/4: 1419. máj. 25. (Sopron Dipl. 527. [DF 202161.])
 Pld/5: 1425. júl. 31. (DL 11691. – MOL V 8 232.; BTM 64.527.)
 Irod: *Lovag Zs.* 198. 21. jegyz.

Megj.: A pecsétet Kanizsai (II.) István saját hiteles (*autenticum*) pecsétjének mondja (DL 11691). A körirat végi betűcsoport (III) valószínűleg helykitöltés. Lovag Zsuzsa az 1411-i lenyomatot Kanizsai István „főajtónállómesteri”, míg az 1425-öt „ispáni” pecsétjeként említi, ám a pecsétek egybetevése kétséget kizáróan bizonyítja, hogy azonos nyomótól származnak (Kanizsai [II.] István amúgy csupán 1401-ig volt királyi ajtónállómester – *Engel P.*: Archontológia. i. m. I. k. 49.).

3.4.2. Gyűrűs pecsét (1391)

A: hosszúkás nyolcszög alakú (szélessége kb. 14 mm)
M: szabálytalan hétszög alakú mezőben jobbra forduló, szárnyas sasláb
K: olvashatatlan, ZsO. I. k. 1958. sz. szerint: SIGLI ST[- -]LOR
Pld/1: 1391. márc. 31. (DL 52724.)
Irod: ZsO I. k. 1958. sz.

Megj.: Az egyetlen fennmaradt példány pereme nagyrészt letört. Nyomója nyilvánvalóan köves pecsétgyűrű lehetett: a mező szabálytalan alakja a gyűrűbe foglalt kő alakját követheti.

3.4.3. Gyűrűs pecsét (1401)

A: kör (d = kb. 18 mm)
M: gyöngysorral keretelt mezőben jobbra forduló, szárnyas sasláb, tollai között kendő
K: nincs
Pld/1: 1401. szept. 3. (DL 42769. – BTM 65.1227.)

3.4.4. Gyűrűs pecsét (kétes – 1407)

A: rézsús sarkú doborpajzs alakú
M: pálcával keretelt mezőben jobbra forduló, szárnyas sasláb, mellette jobbra hatágú csillag, balra fogyó holdsarló
K: nincs
Pld/1: 1407. (csak közlésből ismert – rajza: *Wagner, C. I.* k. 10. ábra)
Irod: *Csoma J.*: i. m. 1278. (1. jegyz.); *Lovag Zs.* 199.

Megj.: A kizárólag *Wagner Károly* közléséből ismert pecsétet *Nyulásziné Straub Éva* hitelesnek fogadja el (*Nyulásziné Straub É.*: Öt évszázad i. m. 127.), véleményem szerint azonban nem áll minden gyanú felett. Kanizsai (II.) István további pecsétjein a holdsarló, illetve a csillag egyetlen hiteles lenyomaton sem szerepel, sőt a Kanizsai család valamennyi fennmaradt heraldikai emlékét áttekintve is csupán a Kanizsai (V.) János részére 1515-ben I. Miksa császár által kibocsátott armálisban (DL 22713.), Kanizsai (VI.) László 1517–1524 között használt pecsétjén (ld. 3.14.1. sz.) és 1519-ben II. Lajos magyar királytól nyert címerbővítő oklevélben (DL 24772.), valamint Kanizsai (VI.) László felesége, *Drágyfi Anna* 1526-ból ismert gyűrűs pecsétjén (ld. 3.15.2. sz.) találkozunk velük. A csillag és holdsarló a család címerein tehát kizárólag a 16. század elején adatolható vitathatatlan hitelű forrásokkal. Mindennek figyelembevételével valószínűbbnek tartom, hogy *Wagner* ehelyütt egy későbbi pecsétet tulajdonított tévesen Kanizsai (II.) Istvánnak.

3.4.5. Gyűrűs pecsét (1408)

A: kör (d = kb. 18 mm)
M: gyöngysorral keretelt mezőben jobbra forduló, szárnyas sasláb, mellette kétoldalt egy-egy leveles ág (?)
K: nincs
Pld/1: 1408. júl. 26. (DL 9439. – BTM 64.498., 64.499.)

Megj.: A sasszárny rajzolata alapján egyértelműen megkülönböztethető Kanizsai (II.) István 1401-i pecsétjétől (ld. 3.4.3. sz.). A BTM 64.598. jelzetű másolat a pecsétet még viszonylag épebb állapotában mutatja. Az eredeti oklevélen a pecsét ma már erősen töredékes, akárcsak a BTM 64.599. másolaton.

3.4.6. Gyűrűs pecsét (1413)

A: kör (d = kb. 13 mm)
M: kívülről gyöngysorral, belülről pálcával keretelt mezőben jobbra forduló, szárnyas sasláb
K: nincs
Pld/1: [1413. jún. 20.] (Sopron Dipl. 3440. [DF 204779.] – keltére ld. *Házi J.* II/6. 45.)

3.4.7. Gyűrűs pecsét (1421–1425)

A: kör (d = kb. 15 mm)
M: hatkaréjos keretben jobbra forduló, szárnyas sasláb
K: nincs
Pld/1: [1413 után?] (Sopron Dipl. 3412. [DF 204751.] – keltére ld. *Megj.*)
Pld/2: [1421. júl. 10.] (Sopron Dipl. 3465. [DF 204805.] – keltére ld. *Házi J.* II/6. 64.)
Pld/3: 1424. jan. 13. (Sopron Dipl. 640. [DF 202274.])
Pld/4: 1425. júl. 27. (DL 11690. – BTM 64.526.)

Megj.: A Sopron Dipl. 3412. jelzetű, év nélküli oklevelet *Mályusz Elemér* (ZsO II/1. k. 2169. sz.) magyarázat nélkül 1402–1408 közé keltezi, azonban Kanizsai (II.) István 1413-ig más gyűrűs pecsétet használt (vö. 3.4.2–6. sz.): a keltezetlen oklevélen látható lenyomattal azonos gyűrűvel készült további pecsétek pedig csak az 1421–1425 közötti évekből maradtak ránk.

3.4.8. Gyűrűs pecsét (1426)

A: kör (d = kb. 14 mm)
M: gyöngysorral keretelt mezejében álló doborpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb (?), a pajzs mellett kétoldalt egy-egy leveles ág (?), a pajzs felett természetes lilium (?)
K: nincs
Pld/1: 1426. dec. 13. (DL 61412. – BTM 65.1435.)

Megj.: Az egyetlen fennmaradt példány erősen kopott.

3.5. Kanizsai (I.) László

Kanizsai (II.) István királyi ajtónállómester fia, 1411–1434 között szerepel a forrásokban († 1434): soproni ispán (1428–1434) (*Reiszig E.*: i. m. 29.; *Engel P.*: Zsigmond bárói 425.; *Engel P.*: Archontológia. i. m. II. k. 123.) – ld. a 3.6.1. sz. tételt is.

3.5.1. Pecsét (1433)

A: kör (d = kb. 27 mm)
M: négykaréjos keretben, damaszkolt (?) mezőben balra forduló, szárnyas sasláb
K: pálcákkal keretelt, gótikus minuszkulás körirat: s(i-gillum) : domini : ladislai : de : kanisa : IIII
Pld/1: 1433. okt. 4. (DL 12534. – MOL V 8 233.; BTM 64.543.)

Megj.: A körirat végi betűcsoport (IIII) valószínűleg helykitöltés. A pecsét megformáltsága erőteljesen emlékeztet a Kanizsai (I.) László apja, (II.) István által 1411–1425 között soproni ispánként használt pecsétre: alighanem ez utóbbi lehetett a mintája. Az a tény, hogy a szárnyas sasláb a két pecséten ellenkező irányba fordul, talán éppen az azonos típus

sú pecsétek jobb megkülönböztethetőségét szolgálja, hiszen Kanizsai (I.) László 1431-ben használt gyűrűs pecsétjén, továbbá felesége pecsétgyűrűjének 1437-ből fennmaradt lenyomatán a szárnyas sasláb éppúgy jobbra fordul, mint a család többi tagjának pecsétjein.

3.5.2. Gyűrűs pecsét (1431–1432)

A: kör (d = kb. 18 mm)
 M: pálcával keretelt mezőben álló doborpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb
 K: nincs
 Pld/1: 1431. jún. 27. (Sopron Dipl. 858. [DF 202493.])
 Pld/2: 1432. aug. 28. (DL 61463.)

3.6. Kanizsai (I.) Lászlóné Garai Dorottya

Garai Miklós nádor leánya, 1434–1443 között szerepel a forrásokban: első férje Kanizsai (I.) László soproni ispán volt (1434-ben és 1443-ban az ő özvegyeként említik), második férje pedig Rozgonyi Régnold tárnokmester (1443) (*Reiszig E.*: i. m. 30.; *Engel P.*: Genealógia i. m. Basztély nem, 4. tábla: Rozgonyi [Lőrinc ága]) – ld. a 3.8. sz. tételt is.

3.6.1. Gyűrűs pecsét (1437)

A: nyolcszög alakú (magasság: kb. 13 mm × 12 mm)
 M: gyöngsörrel keretelt, nyolcszög alakú mezőben álló doborpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb
 K: nincs
 Pld/1: 1437. aug. 24. (DL 13081. – BTM 64.550.)

Megj.: Eredetileg talán az 1437. április 26. előtt elhunyt (*Engel P.*: Genealógia i. m. Osló nem, 5. tábla: Kanizsai) Kanizsai (I.) László soproni ispán gyűrűs pecsétje volt.

3.7. Kanizsai Imre

Kanizsai (III.) János soproni ispán fia, 1428–1465 között szerepel a forrásokban († 1428/1429): vasi ispán (1442–1443), majd Vas, Veszprém, Sopron és Zala megye kapitánya (1458) (*Reiszig E.*: i. m. 26–28.; *Engel P.*: Archontológia i. m. II. k. 123.) – ld. a 3.8. sz. tételt is.

3.7.1. Pecsét (1437)

A: megállapíthatatlan
 M: álló doborpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb, a pajzstól jobbra gótikus minuszkuláris „d” betű
 K: ismeretlen
 Pld/1: 1437. aug. 24. (DL 13081. – BTM 64.549.)

Megj.: Az egyetlen fennmaradt példány kb. 50%-os töredék.

3.7.2. Gyűrűs pecsét (1447–1459)

A: kör (d = kb. 17 mm)
 M: fonatos pálcával keretelt mezőben álló doborpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb
 K: nincs
 Pld/1: 1447. febr. 6. (Sopron Dipl. 3532. [DF 204875.])
 Pld/2: 1447. febr. 6. (Sopron Dipl. 1154. [DF 202789.])
 Pld/3: 1451. nov. 30. (Sopron Dipl. 1232. [DF 202867.])
 Pld/4: 1452. júl. 7. (Sopron Dipl. 1269. [DF 202904.])
 Pld/5: 1453. máj. 1. (DL 44664.)
 Pld/6: 1453. aug. 14. (Sopron Dipl. 1336. [DF 202971.])
 Pld/7: 1453. okt. 19. (Sopron Dipl. 1344. [DF 202979.])
 Pld/8: 1453. okt. 20. (Sopron Dipl. 1346. [DF 202981.])
 Pld/9: 1455. szept. 12. (DL 14994. – BTM 64.599.)
 Pld/10: 1457. júl. 24. (DL 88319. – MOL V 8 809.)
 Pld/11: 1457. júl. 24. (Sopron Dipl. 1554. [DF 203190.])

Pld/12: 1458. nov. 6. (Sopron Dipl. 1695. [DF 203331.])
 Pld/13: 1459. dec. 18. (Sopron Dipl. 1805. [DF 203441.])
 Pld/14: keltezetlen (MOL V 16 43.)

Megj.: A 14. sz. példány iratról levált, eredeti pecsét, az oklevél jelzete ismeretlen.

3.7.3. Gyűrűs pecsét (1465)

A: kör (d = kb. 18 mm)
 M: gyöngsörrel keretelt, rézsút satírozott mezőben doborpajzs, a pajzsban és a pajzs felett kivehetetlen ábrázolások (utóbbi pajzstartó?)
 K: nincs
 Pld/1: 1465. ápr. 5. (Sopron Dipl. 2017. [DF 203654.])

Megj.: A pajzs kontúrja alapján egyértelműen megkülönböztethető Kanizsai Imre 1447–1459 között használt gyűrűs pecsétjétől (ld. 3.7.2. sz.).

3.8. Kanizsai Imre vagy Kanizsai (I.) Lászlóné Garai Dorottya

Életrajzi adataikra ld. a 3.6. és 3.7. sz. tételeket.

3.8.1. Gyűrűs pecsét (1443)

A: kör (d = kb. 16 mm)
 M: pálcával (?) keretelt mezőben doborpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb, a pajzs mellett kétoldalt egy-egy leveles ág (?)
 K: nincs
 Pld/1: 1443. jan. 28. (DL 92940.)

Megj.: Az egyetlen fennmaradt példány erősen kopott. A lenyomatot megőrző oklevelet Rozgonyi Régnold, Rozgonyi Osvát, Kanizsai Imre és Garai Dorottya közösen állította ki, s valamennyien meg is pecsételték: a Rozgonyiak pecsétjei azonosíthatóak, a maradék kettő közül az egyik lepergett, a másik azonban sem Kanizsai Imre, sem Garai Dorottya egyetlen általam ismert pecsétjével sem azonosítható.

3.9. Kanizsai (II.) László

Kanizsai (I.) László soproni ispán fia, 1431–1477 között szerepel a forrásokban († 1477/1478): királyi lovászmester, vasi és zalai ispán (1458), erdélyi vajda (1459–1461), soproni, vasi és zalai ispán (1460–1464), ismét királyi lovászmester (1464–1467/1468), majd vasi ispán (1476) (*Reiszig E.*: i. m. 71–73.; *Fügedi E.* 124., 133., 139.; *Kubinyi A.*: Bárók 205.).

3.9.1. Pecsét (1457–1463)

A: kör (d = kb. 24 mm)
 M: álló doborpajzs, benne balra (?) forduló, szárnyas sasláb, pajzstartó: a pajzs mögött álló, kiterjesztett szárnyú angyal, amelynek ábrázolása fölül a köriratba lóg
 K: pálcákkal keretelt, gótikus minuszkulás körirata: [sigillum do]mini § ladi§[lai (?) - - -]
 Pld/1: 1457. júl. 1. (Sopron Dipl. 1546. [DF 203182.])
 Pld/2: 1457. aug. 7. (Sopron Dipl. 1561. [DF 203197.])
 Pld/3: 1458. ápr. 28. (Sopron Dipl. 1637. [DF 203273.])
 Pld/4: 1458. jún. 24. (Sopron Dipl. 1660. [DF 203296.])
 Pld/5: 1[46]3. márc. 6. (DL 25923.)

Megj.: Valamennyi fennmaradt példány kopott, illetve töredékes. Az 1457. július 1-jén, illetve augusztus 7-én kelt okleveleket (Sopron Dipl. 1546., 1561.) Kanizsai (III.) Miklós és (II.) László közösen állította ki: a rajtuk látható zárópecséteket azoknak a lenyomatoknak felhasználásával azonosítottam, amelyek László 1458–1463 között egyedül kibocsátott oklevelein maradtak fenn.

3.9.2. Gyűrűs pecsét (1455)

A: kör (d = kb. 15 mm)
 M: gyöngyosrral keretelt mezőben álló doborpajzs, benne jobbra forduló szárnyas sasláb
 K: nincs
 Pld/1: 1455. jan. 13. (DL 14912. – BTM 64.594.)

Megj.: Az oklevelet Kanizsai (III.) Miklós és (II.) László közösen állította ki, corroboratiója nincs, az oklevélen látható pecséttel azonos lenyomatot pedig nem ismerek. Miklós viszont 1454–1458 között más módon gyűrűs pecsétet használt (ld. 3.10.2. sz.), ennél fogva valószínűbb, hogy ez a példány Kanizsai (II.) Lászlóhoz köthető.

3.9.3. Gyűrűs pecsét (1456)

A: kör (d = kb. 17 mm)
 M: álló doborpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb
 K: nincs
 Pld/1: 1456. szept. 16. (DL 49419.)

3.10. Kanizsai (III.) Miklós

Kanizsai (I.) László soproni ispán fia, 1431–1469 között szerepel a forrásokban († 1469/1470): erdélyi vajda (1461), soproni (1461–1462), vasi és zalai (1462) ispán (*Reiszig E.*: i. m. 31–32.; *Fügedi E.* 109.; *Kubinyi A.*: Bárók 211.).

3.10.1. Gyűrűs pecsét (1451–1454)

A: kör (d = kb. 15 mm)
 M: pálcával keretelt mezőben öblös háromszögpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb, a pajzs mellett kétoldalt egy-egy leveles ág, a pajzs felett kivehetetlen díszítés (növénydísz vagy pajzstartó?)
 K: nincs
 Pld/1: 1451. nov. 30. (Sopron Dipl. 1232. [DF 202867.])
 Pld/2: 1454. szept. 30. (DL 49404.)
 Pld/3: keltezetlen (1454. dec. 1. előtt – ld. Megj.) (DL 48937.)

Megj.: Az 1451. november 30-án kelt oklevelet Kanizsai Imre, (III.) Miklós és (II.) László, az 1454. szeptember 30-án kelt iratot Kanizsai (III.) Miklós és (II.) László állította ki: a rajtuk látható pecsétet annak a lenyomatnak a felhasználásával azonosítottam, amely Miklós egyedül kibocsátott, keltezetlen oklevélén maradt fenn. Ez utóbbi oklevél keletkezési évkörének meghatározásánál abból indultam ki, hogy 1454. december 1-jén Kanizsai (III.) László már egy másik gyűrűs pecsétet használt (ld. 3.10.2. sz.).

3.10.2. Gyűrűs pecsét (1454–1458)

A: kör (d = kb. 13 mm)
 M: kettős pálcával keretelt mezőben álló doborpajzs, benne jobbra forduló, rendkívül bő tollazatú szárnyas sasláb
 K: nincs
 Pld/1: 1454. dec. 1. (DL 102127.)
 Pld/2: 1458. ápr. 18. (Sopron Dipl. 1633. [DF 203269.])
 Pld/3: 1458. máj. 20. (Sopron Dipl. 1644. [DF 203280.])
 Pld/4: 1458. máj. 28. (Sopron Dipl. 1645. [DF 203281.])

Megj.: Az 1454. december 1-jén kelt, DL 102127. jelzetű oklevelet Kanizsai (III.) Miklós és (II.) László közösen állította ki: a rajta látható egyetlen pecsétet azoknak a lenyomatoknak a felhasználásával azonosítottam, amelyek Miklós 1458-ban egyedül kibocsátott oklevelein maradtak fenn.

3.11. Kanizsai (III.) László

Kanizsai (II.) László királyi lovászmester fia, 1468–1500 között szerepel a forrásokban († 1500/1501): bécsújhelyi kapitány (1487–1490), horvát-dalmát-szlavón (1494–1495), majd jajcai (1495–1497) bán (*Reiszig E.*: i. m. 73–74.; *Fügedi E.* 111., 113–114., 136.; *Kubinyi A.*: Bárók 205.).

3.11.1. Pecsét (1481)

A: kör (d = kb. 25 mm)
 M: rézsűs sarkú doborpajzs, benne jobbra forduló, szárnyas sasláb, pajzstartó: kiterjesztett szárnyú angyal (?), amelynek ábrázolása fölül a köriratba lóg
 K: pálcával keretelt körirata olvashatatlan
 Pld/1: 1481. aug. 2. (DL 61837. – BTM 65. 1438.)
 Pld/2: 1481. dec. 22. (DL 48919.)

Megj.: Mindkét fennmaradt példány erősen sérült: töredékes, illetve kopott.

3.11.2. Pecsét (1495)

A: kör (d = kb. 32 mm)
 M: jobbra forduló, karmos (?) sasszárny
 K: pálcával keretelt, gótikus minuszkulás körirata: [- - -] ladislai [- - -]
 Pld/1: 1495. febr. 25. (DL 37662.)

Megj.: Az egyetlen fennmaradt példány kb. 50%-os töredék.

3.11.3. Gyűrűs pecsét (1493)

A: álló ovális (kb. 16 mm × 13 mm)
 M: pálcával keretelt mezőben aszimmetrikus tárcsapajzs, benne jobbra forduló szárnyas sasláb, a pajzs felett két, hatágú csillag között „L” majuszkula
 K: nincs
 Pld/1: 1493. ápr. 18. (DL 26052.)

3.11.4. Gyűrűs pecsét (1496)

A: álló ovális (kb. 16 mm × 13 mm)
 M: pálcával keretelt mezőben aszimmetrikus tárcsapajzs, benne jobbra forduló szárnyas sasláb, a pajzs felett három pont (?) között „L” és „K” majuszkulák
 K: nincs
 Pld/1: 1496. febr. 10. (DL 101788.)
 Pld/2: 1496. febr. 10. (DL 107616.)
 Pld/3: 1496. febr. 11. (DL 102273.)
 Pld/4: 1496. febr. 11. (DL 101789.)

Megj.: Valamennyi fennmaradt példány elmosódott, illetve kopott. A pajzs és a sasszárny kontúrja, valamint a pajzs felett látható jelek alapján egyértelműen megkülönböztethető Kanizsai (III.) László 1493-ban használt gyűrűs pecsétjétől (ld. 3.11.3. sz.).

3.12. Kanizsai (IV.) Miklós

Kanizsai Imre vasi ispán fia, 1468–1492 között szerepel a forrásokban († 1492/1493): zalai ispán (1484) (*Reiszig E.*: i. m. 28.).

3.12.1. Gyűrűs pecsét (gemma) (1485)

A: álló ovális (kb. 16 mm × 13 mm)
 M: „Minerva vagy Dea Roma jobbra néző sisakos mellképe. Sisaktaréja egész válláig lehajlik, vállát chitón és köpeny fedi, előtte lándzsájának vége látható.” (*Gesztelyi T.–Rácz Gy.* 88. [35. sz.])
 K: nincs

- Pld/1: 1485. márc. 21. (DL 93568. – fényképe: *Gesztelyi T.–Rácz Gy.* 168. 35. kép)
 Irod: *Bándi Zsuzsanna*: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6 – október 6.). *Levéltári Közlemények* 62 (1991) 141. (156. sz.); *Gesztelyi T.–Rácz Gy.* 88. (35. sz.)

3.13. Kanizsai György

Kanizsai (III.) Miklós erdélyi vajda fia, 1469–1509 között szerepel a forrásokban († 1509/1510): királyi pohárnokmester (1492–1499), két ízben horvát-szlavón bán (1497–1498, 1508–1509), nándorfehérvári bán (1502–1507) (*Reiszig E.*: i. m. 28.; *Fügedi E.* 111., 114., 123., 134., 135., 138.; *Kubinyi A.*: Bárók 205.).

3.13.1. Pecsét (1493)

- A: kör (d = kb. 26 mm)
 M: négykaréjos keretben kivehetetlen ábrázolás
 K: olvashatatlan
 Pld/1: 1493. jún. 29. (DL 20031.)

Megj.: Az egyetlen fennmaradt példány erősen elmosódott.

3.13.2. Gyűrűs pecsét (gemma) (1505)

- A: álló ovális
 M: ülő emberalak előtt azonosíthatatlan lény vagy tárgy (esetleg a leláncolt Prométheusz a keselyűvel?)
 K: nincs
 Pld/1: 1505. (*Kumorovitz L. B.* Pecséthasználat i. m. 135. szerint Staatsarch. Rep. XVI. – fényképe: Uo. IX. tábla 69. kép.)

Megj.: Kizárólag közlésből ismert, az oklevelet nem sikerült pontosabban azonosítanom.

3.14. Kanizsai (VI.) László

Kanizsai György horvát-szlavón bán fia, 1497–1525 között szerepel a forrásokban (†1525): vasi ispán (1513–1524) (*Reiszig E.*: i. m. 79.) – ld. a 3.15.1. sz. tételt is.

3.14.1. Pecsét (1517–1524)

- A: álló ovális (kb. 28 mm × 23 mm)
 M: pálcával keretelt mezőben aszimmetrikus tárcsapajzs, benne jobbra forduló szárnyas sasláb, e mellett jobbra fogyó holdsarló (?), balra csillag (?), a pajzs felett „L” és „K” majuszkulák (?)
 K: nincs
 Pld/1: 1517. dec. 17. (DL 89112.)
 Pld/2: 1519. júl. 6. (DL 34623.)
 Pld/3: 1520. máj. 10. (DL 23378.)
 Pld/4: 1524. febr. 14. (DL 104426.)

Megj.: 1517. december 17-i és 1520. május 10-i okleveleiknek corroboratíóiban Kanizsai (VI.) László „címeres pecsétjének” („sigillo armali quo utimur”, illetve „sigillo nostro clenodiali”) nevezi ezt a példányt. Valamennyi fennmaradt példány sérült: elmosódottak, illetve peremük letört.

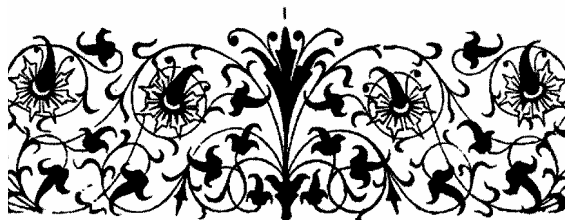
3.15. Kanizsai (VI.) Lászlóné Bélteki Drágfi Anna

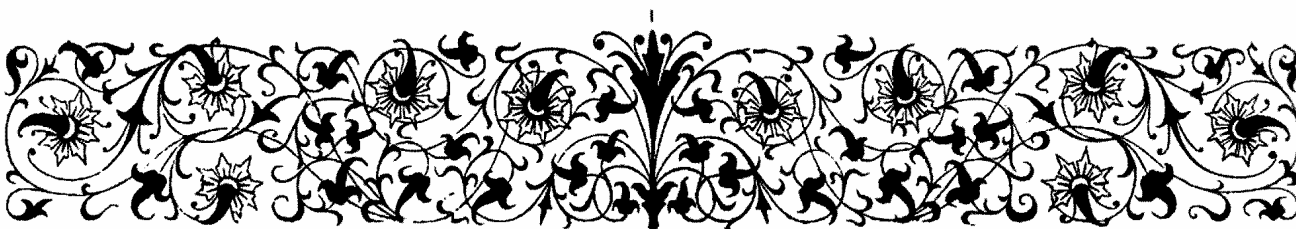
Bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajda leánya, 1522–1527 között szerepel a forrásokban: Kanizsai (VI.) László halála után, 1527-ben Frangepán Kristóf feleségeként említik (*Engel P.*: Genealógia i. m. Drágfi [Bélteki]).

3.15.1. Gyűrűs pecsét (1525–1526)

- A: hosszúkás nyolcszög alakú (kb. 17 mm × 13 mm)
 M: fonott pálcával keretelt mezőben doborpajzs, amelynek fő címeralakja kivehetetlen, a pajzs jobb alsó részén növekvő holdsarló (?), bal alsó részén hatágú csillag, pajzstartó: a pajzs mögött álló, kiterjesztett szárnyú angyal (?)
 K: nincs
 Pld/1: 1525. júl. 10. (DL 94392.)
 Pld/2: 1525. dec. 30. (DL 104459.)
 Pld/3: 1526. jan. 19. (DL 104461.)
 Pld/4: 1526. márc. 1. (DL 104462.)
 Pld/5: 1526. jún. 22. (DL 104466.)

Megj.: Valamennyi fennmaradt példány sérült: erősen elmosódott, illetve kopott. A DL 104459. jelzetű oklevél pecsétjét a méretadatok és a pajzsforma alapján azonosítottam. Eredetileg talán az 1525. szeptember 21-én elhunyt (*Engel P.*: Genealógia i. m. Oslí nem, 6. tábla: Kanizsai [folytatás]) Kanizsai (VI.) László gyűrűs pecsétje lehetett.





VAJAY SZABOLCS

(1921–2010)

Vajay Szabolcs régi nemesi családból származott, s otthonából magával hozta egész életét végigkísérő érdeklődését a heraldika és a genealógia iránt. Édesapja magas rangú állami tisztviselő volt. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem fiatal joghallgatója a legfelsőbb politikai körökhöz fűződő kapcsolatainak köszönhetően, hogy a Kállay-kormány intencióinak megfelelően 1943-ban ösztöndíjat kaphatott Svájcba, az egyetlen olyan közeli európai országba, amely akkor nem tartozott a nemzetiszocialista Németország hatalmi szférájába. A genfi egyetem nemzetközi intézetében dolgozva előre látta a német vereséget. Részt vállalt a szigorúan titkos magyar különbeke-kísérletekben, s esze ágában sem volt hazatérni és mundért ölteni a „nemzet totális mozgósítása” jegyében otthonról kapott behívó parancsra. Hamarosan megérkezett a távirat: Szálasiék hadbíróvága halálra ítélte. Egy ideig a Nemzetközi Vöröskereszt önkénteseként dolgozott, s a párizsi Sorbonne-on is tanult. Külső szakértőként részt vett az 1947-i párizsi béket előkészítő tárgyalások anyagainak az összeállításában.

Miután látta a magyarországi közélet gyors balrafordulását, a háború után nem tért haza. Spanyol nyelvtudására építve 1948-ban kivándorolt Dél-Amerikába, felvette az argentin állampolgárságot. Néhány év után, már „argentinként” visszatért Párizsba, ahol egy ideig újságíróskodott, végül az UNESCO-nál lett tisztviselő.

Addig mozgalmas életpályája révbe jutott: poliglott voltának köszönhetően nyugdíjazásáig pedáns hivatalnokként intézte a világ különböző országainak a kulturális ügyeit, utazgatott a szélrózsa minden irányába. A legnagyobb „megrázkódtatásokat” most már csak a vízummegtagadások jelentették számára: a Falkland-háború idején, mint „argentin” nem utazhatott be Nagy-Britanniába, illetve, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Középkori Munkabizottsága meghívta egy hazai tudományos ülészakra előadást tartani, az akkori magyar hatóságok nem engedték hazautazni. Mivel a háború után sok jobboldali magyar emigráns telepedett le Dél-Amerikában, őt is közülük valónak vélték.

Megmosolyogtató epizód, hogy amikor egy későbbi konferencián való részvétel céljából végre kézhez kapta a magyar vízumot, telefonon aggodalmaskodott: nem lesz-e baj abból, hogy őt annak idején Szálasiék halálra ítélték...

Nyugdíjba vonulása után a svájci Vevey-ben telepedett le, s 1989 után gyakran hazalátogatva ott élt haláláig. Nyugdíjasként 1992-ben elvállalta a Magyar UNESCO Bizottság tagságát, 1993-ban e minőségében nagyköveté neveztek ki.

Szakmai tekintélyének és sokoldalú nyelvtudásának köszönhetően a már 1942 óta johannita lovag Vajajt 1980-ban a Máltai Lovagrend magyar heraldikai és genealógiai szakértőnek kérte fel. Ezt követően számos tagjelöltnek nyújtott segítséget ősfája összeállításában. Tagjai sorába fogadta az Argentin és a Spanyol Királyi Történettudományi Akadémia. 1961-ben tagjává, hamarosan elnökségi tagjává, majd alelnökévé választotta a Nemzetközi Heraldikai Akadémia.

Legfőbb szervezője, majd megalakulása után csakhamar elnöke lett a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének. Itthon 1981-ben a Szent Koronát vizsgáló bizottságba hívták meg. Motorja volt a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság újrászervezésének az eredeti alapítás 100. évfordulóján; később a Társaság díszelnökévé is választották.

Oktatott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művelődéstörténeti Tanszékén. Vendégtanárként ugyancsak művelődéstörténetet adott elő a Közép-Európai Egyetemen. Amikor az 1990-es évek kezdetén napirendre került a Turul újraindítása, nem csak a pénzügyi feltételek megteremtésében vállalt oroszlánrészt, de szívvel-lélekkel azon fáradozott, hogy magas színvonalú, széles szerzői körrel bíró folyóirat szülessen újjá.

Tudományos munkássága főleg a történelem segédtudományaira és nemzeti történelmünk korai szakaszára terjedt ki. Külföldön – főleg az *Archivum Heraldicum* hasábjain – számos tanulmányban mutatta be a külföldi szakmai köröknek a magyarországi címerfejlődés jellegzetességeit. Cikkeket közölt a kardról, mint címerképről, a mezőgazdasági motívumokról, a tűzfegyverekről a magyar heraldikában. De vaskos köteteket publikált a Johannita, illetve a Máltai Lovagrend magyar tagjainak a családjairól, jó néhány elméleti cikket írt, értekezett a Szent Korona *kamelaukion* jellegéről, s genealógusként több királynénk kilétét kísérte meg kideríteni. A magyar törzsszövetségnek az európai történelemben lépéséről írt gondolatébresztő ta-

nulmánya a korai magyar kalandozó hadjáratokat helyezi el a 9–10. századi európai „nagypolitikában”, és amellet érvel, hogy kalandozó eleink, mielőtt rátörtek volna Nyugat-Európára, mindig felderítették az ottani nemzetközi viszonyokat, s kihasználva a feudális hatalmasságok ellentéteit, igyekeztek szövetségeseket keresni vállalkozásaikhoz.

Vajay Szabolcs élete végén regényírással is foglalkozott. Nem történelmi feladat megítélni írói vénáját, de e sorok írója nagy élvezettel követte az Ibériai-félszigettől Magyarorszáig annak a 16. század első negyedében élt török tüzérnek a történetét, akinek a szemszögéből nézve teljes joggal volt adható az élvezetes történetnek a számunkra kissé mellbevágó „Győztünk Mohácsnál” cím.

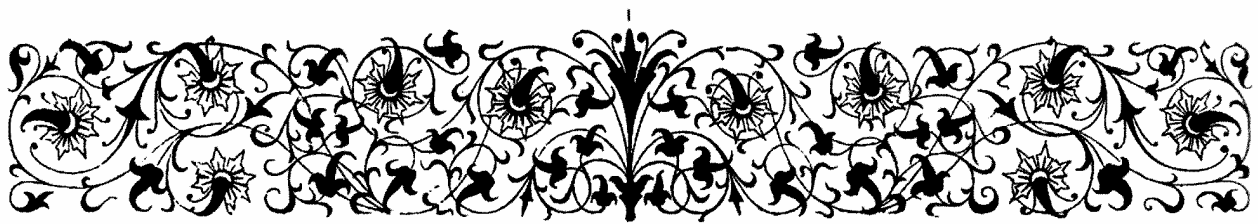
Ha már a múltra nemzetközi látásmóddal – európai, sőt világlátószögből tekintő – Vajay Szabolcstól veszünk bú-

csút, ne feledjük azt sem, hogy vendégszerető háza mindig nyitva állt a Párizsba kiutazó magyar történészek előtt, s nem csak az ottani levéltárak, könyvtárak kutatására vonatkozó hasznos tudnivalókkal látta el látogatóit, hanem – ami az akkori nyomorúságos ösztöndíjjal, napidíjjal vagy turista ellátmánnyal érkezőknek ugyancsak nem volt lényegtelen – egy-egy munkaebédre, vacsorára is meghívta őket.

Kedvtelve mesélgetett egyik őseről, aki 108 évet élt, s akkor is csak azért halt meg, mert leesett a lováról. Szabolcs barátunk is szép kort ért meg, szellemi – és igen sokáig testi – frissességgel. 85 éves korában is hazalátogatott még Svájcba. Népes baráti körének őszinte bánatára a 108 év azonban már nem adatott meg neki.

Bertényi Iván





KÖNYVISMERTETÉS

Juraj Šedivý: Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel. Chronos, Bratislava, 2007. 282 p., 16 színes, 118 fekete-fehér kép (nagyreszt facsimile), 3 térképvázlat, CD-ROM. (ISBN 978-80-89027-22-4.)

Az íráskultúra a középkori pozsonyi társaskáptalanban című könyv a szlovák középkorkutatás ifjabb generációjához tartozó, kitűnően képzett szerző első, német nyelvű monográfiája. Célkitűzése a pozsonyi káptalanban és ahhoz kötődően keletkezett írások átfogó jellemzése. Az ott írt kódexek és oklevelek elemzését kiegészíti az írást létrehozók személyének azonosításával.

A káptalani könyvtár kéziratának bemutatását elsősorban az ott készített könyvekre alapozza. Megkülönbözteti az egyes kezeket, azok jellemvonásait összehasonlítja a szomszédos területeken, elsősorban magyarországi, osztrák és morva területeken működő scriptorokéival. Eközben a könyvtár és a káptalan tagjainak sorsát is ismerteti. Az oklevelek vizsgálatában az egyes notariusok meghatározását tartja legfontosabb feladatának. Ennek a munkának a hasznosságát mindjárt érzékelteti is azzal, hogy a káptalani és a városi kiadványok összevetésével sikerül cáfolnia olyan, rég meggyökeresedett tézist, mint például a városi kancellária 13. századig visszanyúló eredetéről szóló elméletet. Az igazság az, hogy a fennmaradt városi kiadványok mindegyike – egészen a 14. század első harmadáig – káptalani jegyzők által íródott.

Az egyházi testületek (hiteleshelyek) középkori kutatása hazánkban örvendően felgyorsult az utóbbi évtizedekben. Šedivý felhasználja ezeket mondandójának kifejtéséhez, például Köblös József prozopográfiai adatait, de Šedivý elsősorban és bevallottan paleográfus, aki az írásképp alapján von le következtetéseket. A diszciplína nehézsége és hazai utánpótlásának – Hajnal István alkotóerejének teljében történő eltávzása miatti – megszakadása miatt a magyar középkortudomány sem nélkülözheti a kiadványt. Šedivý könyve remélhetőleg impulzusokat ad a magyar kutatóknak is a paleográfia lehetőségeinek kiaknázására.

A kötet beosztása a célkitűzéshez és a forrásanyag mennyiségéhez igazodik, a munka alapelveinek előrebocsátása után tudománytörténeti áttekintéssel ellátott

terminológiai tisztázás következik. (Ne becsüljük le fontosságát! A gondolatmenet követéséhez nagyon is szükséges a szakszerű, egyértelmű kifejezőkészség használata. Értékes adalék a könyv végére helyezett, illusztrált jegyzék a legfontosabb paleográfiai terminusokról. Itt jegyezzük meg, hogy a szerző a Kelet-Közép-Európai paleográfiai munkacsoport vezetőjeként egy többnyelvű terminológiai szótár szerkesztését is elvégezte.) A bevezető megjegyzések és a káptalan történetének eddigi kutatását összegző ismertető után következik hat terjedelmesebb fejezet, amelyek belső felépítése azonos mintát követ: az íráskultúra általános kodikológiai jellemzése után a káptalan oklevélkiadó tevékenységének ismertetése, majd az odaköthető feliratos emlékek bemutatása következik. A fejezetek a szerző korszakbeosztásának felelnek meg.

A könyv általános időhatárainak megvonásakor nagyjából követi a magyar történetírásban is elfogadott, Mohácsig terjedő korszakbeosztást. A belső határokat azonban a pozsonyi káptalan történetéhez jobban alkalmazkodó, a prépostok hivatalviselésével összefüggő, illetve a forrásanyag jellegéhez és mennyiségéhez alkalmazkodó időszakokat határoz meg a 12. század végéig, a 13. századot, az Anjou-kort – mint a virágzás időszakát –, a Zsigmonddal és az első Habsburggal jellemzett „internationalismus” idejét, az Academia Istropolitana korát, végül az újkort közvetlenül megelőző évtizedeket. Ezt követi egy rövidebb fejezet a pozsonyi írott emlékek későbbi sorsáról.

Nem volna szerencsés a szerzőn számon kérni a magyar tudományosság eredményeinek naprakész ismeretét, amire egyébként dicséretes módon törekszik, vagy a Szentpétery Oklevéltanában kifejtett korszakolás erőltetését, de a magyar diplomatika első számú mesterének teljes negligálása bizony bántó. Kumorovitz L. Bernátnak egy régebbi (németül megjelent) munkájára hivatkozik, annak javított változatára, talán nyelvi nehézségek miatt már nem. Jakó Zsigmond írástörténeti tankönyvét a román kiadásban idézi, az irodalomjegyzékben viszont a magyar változatot említi. A kötetet a német zárszó és a szlovák nyelvű összefoglalás után a szokásos rövidítés-, forrás-, irodalomjegyzék és mutatók zárják, végül függelékben közli a prépostok archontológiáját (Ortway nyomán), és a kápt-

talan kincseinek középkori (1425–1432) jegyzékét. A könyvhöz CD-ROM is tartozik, amelyen német és szlovák nyelvű kiegészítő információk és képek találhatóak, véleményem szerint a digitális publikációk lehetőségeinek alig-alig történő kihasználásával.

Kóta Péter

Bertényi Iván–Hudi József–Töreky András: Veszprém megye településeinek címerei és zászlai (Magyarország öngazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek). Akvirál '96 Kft., Kemendollár. é. n. [2008] 367. p., számos fényképpel és illusztrációval) (ISBN 978-963-9481-00-8, ISBN 978-963-9481-02-2.)

A heraldika és szfragisztika iránt érdeklődők egy új sorozat második kötetét tarthatják kezükben. A könyv a megye jelképein kívül 164 település jelenlegi címerének és zászlajának leírását, valamint az egyes települések korábban használt pecsétjeit – mint a heraldika nélkülözhetetlen forrásait – történeti keretbe ágyazva mutatja be.

A mű jelentős részét szerzőként is jegyző Töreky András előszavát követi Bertényi Iván 22 oldalas összefoglalása a címer- és zászlótan alapvető fogalmairól. Ezt szakirodalmi jegyzék követi, majd következik a megye, a megyeszékhely (Veszprém városa), a megyében található városok (azok betűrendjében), végül 155 község (szintén betűrendben) jelképeinek bemutatása. Veszprém és Pápa városok kivételével minden település jelképeinek bemutatása két oldal terjedelmű, ebből a *versokra* esik a település rövid történetének, régi és jelenlegi jelképeinek leírása, valamint a település korábbi pecsétlenyomatainak/pecsétnyomóinak az oldal 1/3-át elfoglaló fényképe, a *rectokra* a települések jelenlegi címerének valamint zászlajának színes ábrája. Az egy-egy települést bemutató szöveges részek azonos szerkezetben készültek: először a település nevének etimológiája, majd a település rövid története következik, ezután jön a település korábbi pecsétjeit leíró rész, majd a jelenleg használt címer leírása, a mai címerben szereplő szimbólumok értelmezése, végül a bemutatást a lobogó leírása zárja.

A történészek körében természetesen a korábban használt pecsét fényképei és azok leírása miatt tarthat számot érdeklődésre a kötet, itt kell azonban megjegyeznünk, hogy a szerkesztési elvekkel nem minden esetben tudunk egyetérteni. Bár a főszerkesztői előszó hangsúlyozza, hogy „nem címertani szakkönyv, inkább a helytörténészek, érdeklődők számára készült útmutató”, mégis nem egy esetben hiányérzete támad az olvasónak, mivel az egyes pecsétlenyomatok pontos jelzete nem állapítható meg, illetve meglehetősen következtelen az egyes fényképek feliratozása: Apácatorna viaszpecsét-lenyomatának (62.) fényképe fölött a felirat *Torna viaszpecsétje egy 1786-ban keltezett iraton*, alatta őrzőhelyként pusztán a Veszprémi Érseki Levéltár szerepel, Balatonederics első ismert viaszpecsét-lenyomata (84.) alatt a felirat *Veszprémi Érseki Levéltár Miscellanea IV. 53.*

A hasonló eseteket tovább lehetne sorolni, mindezenre a kiragadott példák fényében meglehetősen kétséges a főszerkesztői előszó kitétele, hogy a pecsétokról az azokat őrző intézményekben mutató található. Ugyancsak zavaró, hogy ugyanarra a gyűjteményre három különböző módon utalnak: a 84. oldalon Altenburger-Réső gyűjtemény, a 338. oldalon a Magyar Országos Levéltár községi pecsétgyűjteménye, a 288. oldalon MOL-V-5 szerepel. Az előbbi példánál is meglepőbb azonban, amikor nem létező intézményre utalnak: a 134. oldalon ugyanis Adorjánházi Református Egyházközség Levéltára szerepel őrzőhelyként, holott egyházközségi levéltár nem szerepel a magyarországi levéltárak között; a nevezett intézmény legfeljebb irattár vagy az egyházközség iratgyűjteménye lehet.

A pecsétleírások és ismertetések egy része – a kötet egészét tekintve – nem mentes a tautológiától. Több esetben a pecsétetek ismertetése azzal kezdődik, hogy középkori pecsétjéről nincs adat, más (bizonyíthatóan már a középkorban is meglévő) települések esetében ez az információ (jelen sorok írója szerint helyesen) nem szerepel. A leírások mintegy kétharmadában hat soros szöveg foglalja össze, hogy az Országos Községi Törzskönyvbizottság felülvizsgálata után az adott község nem kérte címerkép elhelyezését a pecséten, így ezután már csak címer nélküli feliratos bélyegzőt használtak. Ezt gyakorlatilag az előszó tárgyalta, tehát felesleges ilyen terjedelemben megterhelni vele a művet, helyette célszerűbb – a tudományos kutatás számára is hasznosabb – lett volna az egyes őrzőhelyek mögött zárójelben megadni a pecsétlenyomatok pontos jelzetét, ugyanis, ha egy *typarium*-ról több különböző lenyomat maradt fent, akkor a leírás szövegében csak utalnak az őrző intézményekre.

A pecsétlenyomatok címerleírása egymáshoz képest következtelen, mivel bizonyos esetekben zárójelben megjelenik, más esetekben nem, hogy heraldikai jobb, illetve bal oldalon helyezkednek el az egyes tárgyak. Mivel minden leírás a heraldikai szabályokhoz igazodik, ezért elég lett volna erre az előszóban utalni. Egyes esetekben a címerek leírása sem pontos, példaként csak két esetet említek. Pápa Külsőváros pecsétjének rajzán a körirat *PAPAI KVLVS VARASA P* a leírásban a harmadik szó végéről lemaradt az A betű (VARAS), így hibásan szerepel; Balatonszőlős (94.) második pecsétlenyomatán a leírástól eltérően a csorosllya hegyével lefelé áll.

Recenzióink kritikai részét három apró észrevétellel záránk. A tartalomjegyzékben csak a városok találhatóak meg a nevük alapján, a községek az 58–367. oldalig összefoglalóan *Veszprém megye településeinek öngazgatási jelképei*-ként szerepelnek. Mivel az adott fejezetben csak községek találhatóak, valószínűleg szerencsésebb, de mindenképp pontosabb lett volna *település* szót *községre* cserélni.

A kötet címe is kissé félrevezető, mivel ennek alapján valamennyi, a megyében található településre gondolunk, azonban – ahogy azt a szerkesztői előszó korrekt módon jelzi is – csak azok a települések kerültek be a műbe, amelyek megrendelésükkel támogatták

a megjelenést. Mindenképpen pontosabb cím lett volna a *Veszprém megyei települések címerei és zászlai*.

A recenzió címében látható két ISBN szám nem elírás, a kötet valóban így jelent meg, noha egyike vélhetően a könyvsorozat ISSN száma. Fenti sorok ellenére elmondhatjuk, hogy sok munkával készült műről van szó, mely mind a helytörténészek, mind a heraldika és szfragisztika művelői számára nagy haszonnal forgatható. A fenti megjegyzések – remélhetőleg – a kiadót elgondolkoztatják a továbbiakban megjelenő kötetek szerkesztési elveiről, valamint azok lektoráltásának szükségességéről.

Kurecskó Mihály

Földi Viktória: Erdőkövesd arisztokratái. A település és az Orczy család története. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009. 157 p. (ISBN 978-963-9634-98-5)

A mű szerzője még középiskolásként kezdett foglalkozni szülőhelye történetének feldolgozásával, mintegy tisztelete és hálája jeléül. Később – már jelentősen túllépve egy iskolai dolgozat kereteit –, írta meg „Erdőkövesd monográfiáját” az ott élő Orczy és rokon családok történetén keresztül.

A kötet címe találó, az alcímmel kiegészülve pedig egész pontosan megszabja a könyv témáját. A kötet lektora, a Heves Megyei Levéltár igazgatója, Nemes Lajos rövid előszóban méltatja a könyvet. Ezt követően „in medias res” indul a történet, hiszen kis túlzással, az őskortól napjainkig követhetjük nyomon a Heves megyei Erdőkövesd történetét, bepillantást nyerhetünk lakosai mindennapjaiba, megismerkedhetünk hiedelemvilágával, továbbá a palóc népviselet és építkezés hagyományaival.

A 13. századi oklevelekben már említett, a középkorban szebb napokat is megért település sorsa nagyon függött a földrajzilag közel fekvő, jó néhány török ostromot elszenvedett Eger helyzetétől. Az egri vár 1596. évi eleste Heves megye legtöbb falvának, így köztük Erdőkövesd további sorsának alakulását is megpecsételte. Az egykor virágzó település hódoltsági faluvá süllyedt vissza, amely azonban az ott élők kitartásának és szívósságának köszönhetően a 91 évig tartó török fennhatóság, az egyre súlyosbodó adóterhek, így a kettős adóztatás, s a lakosság időnkénti cserélődése ellenére sem néptelenedett el.

A nagy múltú történelmi családok közül a Pálócziak, Perényiek, Bebekék, Losoncziak, Balassák rendelkeztek Erdőkövesden kisebb-nagyobb birtokokkal. A 17. században a gagyi Báthori, Barna, Bory, Légrády és Mocsáry középnemes családok is szereztek itt birtokadományt. A 18. században őket követték az olyan indigena famíliák, mint a Glöchspereg, Rottenstein és Popovics családok, amelyek hadi érdemeikért kaptak adományba birtokrészeket a településen.

Erdőkövesd 1737-ben került az Orczy család birtokába, és 300 éven át maradt az Orczy és a leányágon beházasodott Károlyi, valamint Piret de Bihain családok tulajdona. A Dunántúlról Heves megyébe átszármazott Orczy István adományképpen jutott Kövesd

birtokába. Az egykor II. Rákóczi Ferenc szűkebb környezetéhez tartozó és táborában harcoló kuruc 1709-ben már kétkulacsos módon a kuruc csapatok tevékenységéről küldözgetett jelentéseket a császáriaknak, majd hamarosan nyíltan is átállt Bécs oldalára. Ennek jutalmaként persze gyorsan emelkedett a hivatali és társadalmi ranglétrán. Volt jászkun főkapitány, alországbíró, aki a birodalmi és magyar bárói cím megszerzésével már a magyarországi főnemesség soraiba emelkedett. Házasságkötése szintén szerencsésnek bizonyult, hisz Petrovay Zsuzsannával nemcsak feleséget és egy életre szóló társat, hanem hatalmas birtokkomplexumot is nyert. Népes családjá számára Erdőkövesden is építtetett lakóházat, amelyet feltehetően az egyetlen fiú örökös, Orczy Lőrinc alakított át igazi nemesi kúriává.

A sikeres katonai pályát befutó, majd közhivatalt vállaló, s közben – a felvilágosodás eszméjének híveként – magyarul verselő, irodalmi téren is elévülhetetlen érdemeket szerző Orczy Lőrinc méltán lett a család legkiemelkedőbb tagja. Kövesd iránti kötődését jelzi, hogy a települést egyik versében is megemlítette. Orczy Lőrinc halála után az erdőkövesdi birtokrész idősebb fiára, Józsefre szállt. Az őt követő örökösök birtoklása idején megkezdődött az addig egyben tartott ingatlanvagyon feldarabolása, a birtokok felaprózódása, majd a család erdőkövesdi ágának fiágon történő kihalásával a birtok a leányág kezébe került.

A fejezetcímeket olvasva érezhető a szerző törekvése, hogy kronologikus rendben, a jelentősebb történelmi eseményekbe ágyazva mutassa be szülőfaluja múltját és jelenét. Ezt jelzik *A mohácsi véstől Eger elestéig* vagy az *Eger felszabadulásától a Rákóczi szabadságharcig* fejezetcímek, mellettük a vonatkozó évkörök feltüntetése azonban hasznos segítséget jelentett volna az olvasónak az eligazodásban. Ugyanakkor némi zavart okoz a mű szerkesztésében, hogy a kronologikus felépítést időnként tematikus részek beillesztése törli meg. Ez az időrend folyamatosságát, a történet gördülékenységét indokolatlanul megszakítja. Példaként említhetnénk erre az *Iskoláztatás a XVIII. században* című részt, amelyet az *Orczy Lőrinc és családja* című fejezet követ. A kötet felosztását illetően célszerűbb lett volna az iskoláztatás, a népviselet emlékei, a népszokások és hiedelmek témakörű fejezeteket – a nagy monográfiák szerkezeti felépítését követve – például *Oktatás, kultúra és művelődés Erdőkövesden* címmel külön fejezetben tárgyalni.

A szerző munkáját jobbra a publikált szakirodalom adataira építi; ezek jegyzéke a kötet végén olvasható. Mivel kifejezetten az Orczy családdal foglalkozó kiadványokban nem bővelkedünk, meglepő, hogy a két legfontosabb alpmunkáról még említés sem történik. Az egyik ugyan levéltári anyag (*Orczy Gyula: Adatok az Orczy család eredetéhez és történetéhez* [Magyar Országos Levéltár P 531 – Orczy lvt. – Diplomák 9. kötet]), de a másik egy meglent publikáció: *Petrovay Tivadar: A báró és nemes Orczy család eredete, leszármazása és története* (Turul 5, [1887] 21–28., 60–75.).

Összességében az olvasónak az a benyomása támadhat, hogy a szerző munkája során kissé visszafogottan nyúlt az elsődleges levéltári forrásokhoz, noha kutatása során gyakran látogatott a Magyar Országos Levéltárba az Orczy családi levéltár iratanyagának tanulmányozása céljából. Ehhez képest kevésszer hivatkozik az eredeti iratokra, azok jelzetét pedig esetenként tévesen, illetve hiányosan adja meg. Így például a 39. lapon szereplő 138., továbbá a 41. lapon lévő 144. sz. lábjegyzetek (*MOL: P 518 6. cs. és P 518 30. cs.*) jelzetek oly nagyvonalúak, hogy azokból a vonatkozó dokumentumok visszakeresése jelentős kutatómunkát igényel.

Dicséretes a kötetben elhelyezett szemléltetésre szolgáló illusztrációk változatossága, a táblázatok, grafikonok, fényképek és genealógiák nagy száma. Az olvasó azonban méltán hiányolhatja az Orczy István részére VI. Károly császár által 1731-ben adományozott birodalmi bárói oklevél, és az oklevélben ábrázolt színes címerkép fotóját, akár csak mellékletként; meglehet, ennek oka a rendelkezésre álló pénzügyi forrás szűkössége volt.

Nem lehet szó nélkül hagyni a meglehetősen sok bosszantó elírást és nyomdahibát (*kurális* jelleg kuriális jelleg helyett [38.], *Graskovich* György Draskovich György helyett [60.], *vizeletható* vizelethajtó helyett [89.] stb.), és az olyan pontatlanságokat, mint a 31. lapon említett „1780-as trencsényi vereség”, amely 1708-ban történt. A szerző a nevek írásmódjánál sem volt mindig következetes (lásd a 22. lapon *Báthori*, a 27. és 30. lapon *Báthory*, ill. a 33. lapon *Bátory*).

Az Erdőkövesd múltjáról olvasmányos, hasznos áttekintést nyújtó kötetet elsősorban az érdeklődő nagyközönség, főként a település mai lakói figyelmébe ajánlhatjuk jó szívvel.

Künstlerné Virág Éva

Ulrich Attila–Pozsonyi József: A jobaházi Döry család története. Debrecen, Tiszántúli Történelmi Társaság, 2009. 224 p. (Régi magyar családok 8.) (ISBN: 978-963-06-77)

A társadalomtörténeti kutatásokra is ösztönző, intergenerációs mobilitást szem előtt tartó családkutatás műfaja hosszabb ideje teret nyert a magyar történetírásban. Ennek lényege, hogy nem pusztán az adatolás szintjén születnek meg egy-egy család generációinak sorsát nyomon követő írások, hanem a szerzők értékelik azokat a folyamatokat is, amelyek a felemelkedést avagy – éppen ellenkezőleg – a lecsúszást mutatják be, illetve próbálják fellelni e jelenségek általánosabb érvényű és/vagy egyedi színezetű okait, eredőit.

E folyamatba szervesen látszik illeszkedni a nemrég megalakult, debreceni székhelyű Tiszántúli Történelmi Társaság családtörténeti kötet sorozata, amely a *Régi magyar családok* címet viseli és amelynek immáron hét kötete látott napvilágot. Ezek közül a jobaházi Döry család múltját vizsgáló kiadványt ismertetem, szándékom szerint tágabb értelmezési keretek között, azaz a sorozat egészét (is) illető észrevételekbe ágyaz-

va. Ezt indokolja, hogy a kötetek egyikének értékelését sem lenne szerencsés úgy megtenni, ha nem ismeretnénk azt a táptalajt, amely lehetővé tette és teszi ezek megszületését.

Maga a sorozatcím (*Régi magyar családok*) már sejteti, hogy némileg esetleges a feldolgozások menete, az eddig megjelent kötetek sora pedig már világosan jelzi, hogy rendező elv helyett egy nagyon is gyakorlati tényező jelöli ki a fő csapásirányokat. A kötetek közül négyet (a kisfaludy Kisfaludy, a németgyógyéni és bánházi Jósa, a szirmai és szirmabesenyői Szirmay, valamint az ugcocsi szirmai Szirmay családkról szólókat) legalább társszerzőként az adott család egyik tagja jegyezte. Ez kiválóan példázta, hogy többnyire családi összefogás dicséretes szándéka rejlik a háttérben, amihez aztán a kovászt a Tiszántúli Történelmi Társaság szaktudása adta, adja.

Még inkább nyilvánvaló ez a hangsúlyos elem, ha a kötetek támogatóit szemléljük, így például jelen kiadvány szponzorai a Döry család tagjai voltak. Mindez egyfelől a közös múlt megismerésének kollektív szándékát, az identitáskeresést mutatja, másfelől azonban meg is határozza azt, hogy mely családok kerülnek előtérbe, ezen felül pedig azt is, hogy milyen a kötetek egészének szerkezete, tartalma.

Az imént felvetett alaptétel a Döry családról szóló könyv esetében is maradéktalanul igaz, ez indokolja a talán kissé hosszabbnak tűnő általánosabb megközelítést. Még egyszer hangsúlyozzuk, a kötet ismertetésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy a család támogatásával jött létre, sőt: „E sorok íróit az a cél vezérelte, hogy [...] örömet szerezzenek a Döry nemzettség (sic!) ma élő leszármazottjainak, – elsősorban Döry Ádámnak és családjának.” (5.). Azt az *Előszó* is azonnal tisztázza, hogy a család tagjai kezdeményezték a kötet létrejöttét, amiben szerepet játszott, hogy több családtag végzett már korábban ős kutatást.

Kiemelendő továbbá a szerzőktől az alább vázolt tézis: „Eleve nem törekedtünk arra, hogy a nemzedékrendi táblákra felírt 644 nevet mind feltüntessük a sorok között. Így kötetünket egy alapos bevezetésnek szántuk, amit az esetleg kedvet kapó kutatók bővíthetnek, mivel a Döry család több jelentősebb tagjának életéről eddig nem volt és nincs komolyabb kutatás napjainkban sem.” (5.).

Ugyanígy tisztázzák a szerkesztők a rendező elveket is, amelyek alapja szintén gyakorlati: a család legújabb kori történetéről szóló részeket az határozta meg, hogy kikkel tartotta a családból a kapcsolatot a szerzőpáros, míg a korábbi évszázadok esetében a fennmaradt iratanyag jellege bírt meghatározó fontossággal. Ezek főleg birtokokra vonatkozó gazdasági iratok, örökölésekkel, adományokkal, adás-vételekkel foglalkozó dokumentumok. Ahogy a szerzők fogalmaztak: „A Döry család történetének – legalábbis az 1945-ig terjedő része – elsősorban a birtokviszonyok követésén alapszik, ez a vezérfonal.” (5.) Ugyanakkor a közéleti, kulturális, szellemi, művészeti, társadalmi szerepvállalás éppen ezért kevésbé hangsúlyos – bár itt jegyzem meg, hogy például a korabeli sajtó és más

jellegű, azaz nem a szorosán vett, a Magyar Országos Levéltárban őrzött családi iratanyag, illetve a családnál fennmaradt iratokon túlmutató források bősége miatt bevonásával ezt a hiátust eredményesen lehetett volna orvosolni.

Ez a törekvés azonban jóval kiterjedtebb és komplexebb, ezen felül időigényesebb kutatást igényelne. Jelen kiadvány esetében a kutatás egy további családi levéltárra (Rudnyánszky és nem Runyánszky... [197.]), valamint az Urbaria et Conscriptioes és a Rákóczi-szabadságharc levéltárára szorítkozott. Korántsem a teljesség igényével mondom, hogy a megyei levéltárak anyaga bizonyos, hogy jóval bőségebb mértékű és értékelést tett volna lehetővé.

Mindezekből következően az egyes fejezetek a rendkívül gazdag adattartalom mellett is egyfajta esetlegességet tükröznek, azaz a kötet cím (ami meglehetősen általános, hiszen a sorozat valamennyi eleme ezt a formát használja: ... *család története*) némiképp túloz, a kiadvány tartalmának jellegét inkább ez adná vissza: *Adalékok a Döry család történetéhez* vagy *Fejezetek a Döry család történetéből*.

Láthatóan csakugyan szinte kizárólagos „útkijelölő” volt a meglévő és rendelkezésre álló, egyszerűbben szólva a már ismert források összessége, valamint a családi levéltár. Az egyes fejezetek ívét kijelölő rendező elv így más és más: hol az idősíki, hol a család egy-egy ága, hol egy konkrét személy, sőt néha egészen sajátos tematika (*Korteskedő Döryek* [97–104.]) központba állítása foglalja keretbe az egyes epizódokat. Ezek így inkább már-már önálló kis tanulmányokként értelmezhetőek, mint egy egységessé formálódott kismonográfia szerves részeként.

A fejezetek közül e helyt külön felhívjuk a figyelmet arra, amely a családhoz kötődő talán leginkább ismert történetre fókuszál: ez a Mikszáth Kálmán által a szépirodalom révén a köztudatba emelt *Különös házasság* históriája. A Döryeket nem épp jó színben feltüntető regény valós történeti háttérnek tisztázására már történt – eredményes – kísérlet még a két világháború között, annak a Döry Ferencnek a munkája révén, aki 1932 és 1934 között a Magyar Országos Levéltár igazgatója volt (*Gróf Buttlar János házassága* Pécs, 1931), és akiről vázlatosan később még megemlékezik a kötet (166.). Az itt két oldalra (71–72.) szorító fejezet lényegében e munkát kivonatolja, állításait erősíti meg, mindazonáltal azért mutatunk rá, mert olyan tematikát dolgoz fel, amely a szélesebb közvéleményt is foglalkoztathatja. A pár oldalas feldolgozás azonban jelez egy másik aránytalanságot is, ami a fent már említettek egyik következménye: az egyes fejezetek terjedelme igen változékony. *A család sorsa 1945 után* című (141–143.) fejezet feltűnően rövidnek tűnik ahhoz képest, amit a címe ígér.

Ami a kötetben az egységesség felé mutat, az feltétlenül kiemelendő. Ilyen a precíz genealógiai táblák több mint húsz oldalt felölelő összeállítása és a 2. számú függelék, az úgynevezett *Oklevél- és regeszta-tár* (179–194.), valamint az irodalomjegyzék, a személynév- és helynévmutatató.

A kötet végén található angol nyelvű összefoglaló a nemzetközi hírverést szolgálja. Ki kell emelni a rendkívül gazdag képanyagot, ami – akár iratok reprodukciójáról, akár más jellegű ábrázolásokról van szó – nem „csak” illusztráció gyanánt színesíti a kötetet, de érdemi információkkal is szolgál, azaz képi forrásként teszi teljesebbé a kiadványt.

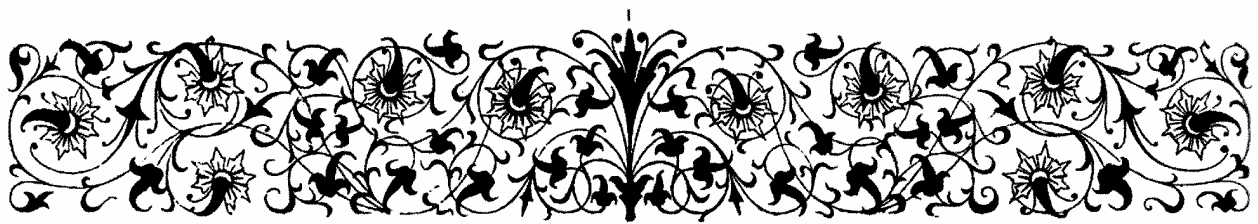
Nagymértékben segíti az eligazodást, hogy a kötet szövegében említett Döry családtagok neve mellett mindig kis szám jelzi, hogy kiről is van szó, így mindenki megkereshető a családfákon. Ezt főleg a családban hagyományosan előforduló keresztnevek gyakori ismétlődése indokolja, de ettől függetlenül is hasznos. Csakúgy, mint az 1. számú függelék, a *Kis családi arcképcsarnok* (163–178.). Ezt, mint az olvasható is (163.), főleg a Döry Ádám birtokában levő képek alapján állították össze a szerzők, de lényegi elem, hogy azokról a Döryekről készült, akikről a kötet más részeiben kevéssé esett szó. Itt részletesebb életrajzok olvashatóak több, jelenleg élő családtagról, másokról azonban csupán elszórt, feltűnően esetleges információk bukkannak fel (Döry Jenő esetében például: „Gazdálkodott. A balatonfüredi villa építtetője. Jelentős volt a falkatenyészete. A kutyáktól azonban elkapott egy fertőzést, amibe belehalt.” [171.]).

Nyilván éri majd kritika a kiadványt azért, hogy a jelenlegi családtagokról is bőséges képanyagot tesz közzé, azonban itt jelezni kell, hogy egyfelől nem kihalt családról van szó, másfelől pár évtized/évszázad múltán a jelen korszakot kutató történészek számára komoly forrásértéke lesz e fotóknak is. Magam inkább azzal kapcsolatban élnék bíráló megjegyzéssel – és ez a kötet egészét érinti –, hogy a roppant gazdag képanyag esetében sehol nincs feltüntetve az, hogy az eredetiek hol találhatóak meg. Ez a hiányosság a hitelességet talán nem csorbítja, de szóvá kell tenni, mert a bevett tudományos gyakorlathoz ez azért elvárhatóan hozzátartozik.

Szót kell ejteni a kivitelezésről is: kemény táblás, színes borító burkolja a könyv lapjait, rajta a családi címer, igazodva a könyvsorozat eddigi gyakorlatához. Ízléses, nem harsány címlap, a kötet belíve műnyomó papíron készült igényes kivitelezés jellemzi a könyvet, ami egyébiránt elmondható a sorozat valamennyi, eddig napvilágot látott kötetéről egyaránt.

Összességében, a kötet pontosan meghatározott alapvető céljának, amit a szerzők megfogalmaztak, maradéktalanul megfelelt. A kérdés inkább az, hogy elégséges-e ez a cél? Nem volna-e szerencsésebb nagyobb komplexitásra törekedni, egy valóban egységes, monolitikus szilárduló családtörténet írásába fogni? Ismét hangsúlyozom, ez rendkívül komoly anyagi és időbeli ráfordítást igényel, de alapvető tudományos célként – meglátásom szerint – ezt kellene kitűzni. Addig azonban az olvasó egy valóban szép, bőséges információs halmazt tartalmazó, számos érdekes fejezetet, valamint teljesnek mondható leszármazási táblákat magába foglaló kötetet vehet kézbe.

Katona Csaba



A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENALÓGIAI TÁRSASÁG 2010. 2. FÉLÉVI PROGRAMJA

2010. szeptember 16. 17 óra

Bihar vármegyei kollektív címerhasználat a kora újkorban

Előadó: Szálkai Tamás (levéltáros, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár)

Az ülést vezeti: dr. Pandula Attila főtitkár

2010. szeptember 30. 17 óra

A pécsi Caflisch cukrászcsalád története

Előadó: Márfi Attila (főlevéltáros, Baranya Megyei Levéltár)

Az ülést vezeti: dr. Harmath Arisztid, elnök

2010. október 14. 17 óra

Szent István király korona-felajánlása a Budapesten őrzött zászlókon

Előadó: Biró Aurél (levéltáros, Budapest Főváros Levéltára)

Az ülést vezeti: Szluha Márton, alelnök

2010. október 28. 17 óra

Az 1867-es kormány tagjairól készült ábrázolások ikonográfiai vizsgálata. Fényképportrék és fényképek alapján készült metszetek, grafikák és festmények

Előadó: Török Róbert (muzeológus, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla, titkár

2010. november 25. 17 óra

Fejezetek a Radvánszky család történetéből

Előadó: dr. Hubert Gabriella (tudományos munkatárs, Evangélikus Országos Könyvtár)

Az ülést vezeti: Kovács Eleonóra, főtitkár-helyettes

2010. december 9. 17 óra

“A suszter lyukas cipője.” Nagy Iván ősei a XVII-XVIII. században

Előadó: dr. Mészáros Kálmán (kutató, Hadtörténeti Intézet)

Az ülést vezeti: dr. Spilenberg-Diószegi György, titkár

Az előadások helyszíne: Magyar Nemzeti Múzeum, VIII. ker. Múzeum krt. 14–16. Pollack-terem (fsz., bejárat a Bródy Sándor utcai kapun keresztül).

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díját 2011-ben a magas nyomdai és postázási költségek miatt sajnos kénytelenek vagyunk jelentősen megemelni.

Belföldi előfizetőink részére az előfizetési díj 2000 Ft, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére is változik az előfizetési díj: Európában **30 EUR**, a tengeren túlra **35 USA \$**. Az előfizetés bankszámlaszáma: (Postabank és Takarékpénztár Rt.) „**HU82 1199 1102 0210 3006-0007 0010 – Swift kód: GIBAHUHB**”

E számunk szerzői

BERTÉNYI IVÁN professzor emeritus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

KATONA CSABA levéltáros (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

KÓTA PÉTER egyetemi docens, tanszékvezető (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba)

KÖRMENDI TAMÁS adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

KURECSKÓ MIHÁLY főlevéltáros (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA főlevéltáros (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

RÁCZ GYÖRGY főlevéltáros, főosztályvezető (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5-1 íves (20-40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.).
- Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól-ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In’” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelbe a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekről történő hivatkozáskor nem tesszük ki az „In’” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1. (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.”. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámok rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forrás-kiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánunk közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánunk közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát írjuk, hogy 'például'.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikus PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

- *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

- *Ghyczy Pál*: Kanizsai Dorottya címerlevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

- *Thallóczy Lajos*: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

- *Kubinyi András*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

- *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslí nem.